

STUDIA I ARTYKUŁY

Wojciech Materski

<https://orcid.org/0000-0002-2040-362X>

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Łotewska droga do niepodległości 1917–1921

Abstrakt: Artykuł omawia genezę i powstanie Republiki Łotewskiej – od rewolucji lutowej 1917 r. w Imperium Rosyjskim do uregulowania przez nią relacji z bolszewikami i uzyskania uznania *de iure* przez ententę. Obszerne miejsce poświęcono kontekstowi tego procesu, konfrontacji w regionie bałtyckim, w szczególności na Łotwie, polityki bolszewików, „białych” Rosjan, Niemiec, Wielkiej Brytanii, a w szczególności Rzeczypospolitej. Eksponuje wagę zwycięstwa Wojska Polskiego w wojnie z bolszewikami dla ustabilizowania międzynarodowej pozycji Łotwy. Ważny jego wątek stanowi odtworzony na bazie dokumentów proces kształtowania się granic Republiki Łotewskiej, w szczególności spór o południowo-wschodni okręg Pytałowo (Abrene).

Słowa kluczowe: Łotwa, wojna wyzwolenicza, Tymczasowa Rada Narodowa Łotwy, bolszewicy, eksport rewolucji, Ober-Ost, Kārlis Ulmanis, Zigfrīds Meierovics, Stephen Tallents.

Abstract: The article discusses the genesis and formation of the Republic of Latvia – from the 1917 February Revolution in the Russian Empire to the settlements of relations with the Bolsheviks and its *de iure* recognition by the Entente states. Ample space is devoted to the context of this process, the confrontation in the Baltic region, especially in Latvia, between the policy of Bolsheviks, ‘White’ Russians, Germany, Great Britain, and Poland in particular. The text emphasises the importance of the Polish Army’s victory in the war against the Bolsheviks for the stabilisation of Latvia’s internal position. Its substantial part is made up by the reconstruction based on the preserved documents of the formation of Latvian borders, emphasising the dispute over the south-eastern district of Pytalovo (Abrene).

Keywords: Latvia, war of independence, Latvian Provisional National Council, Bolsheviks, export of revolution, Ober-Ost, Kārlis Ulmanis, Zigfrīds Meierovics, Stephen Tallents.

W przededniu wybuchu Wielkiej Wojny cztery historyczne krainy (ziemie) łotewskie administracyjnie należały do kilku prowincji Imperium Rosyjskiego – guberni liwlandzkiej, kurlandzkiej i witebskiej, a w niewielkim stopniu także pskowskiej (część zachodnia powiatu ostrowskiego). Po wygranych jesienią 1914 r. bitwach nad jeziorami mazurskimi i pod Łodzią, w lutym 1915 r. armia niemiecka rozpoczęła z Prus Wschodnich nową ofensywę na froncie wschodnim. W wyniku jej ostatniej fazy, trwającej od lipca do września operacji rysko-szawelskiej, wojska Ober-Ostu¹ dotarły na rubież Ryga–Dyneburg–Baranowicze–Pińsk. Dowództwo niemieckie uznając sytuację na wschodzie za opanowaną, a armię rosyjską za niezdolną w przewidywalnym czasie do podjęcia ofensywy, przeniosło ciężar działań wojennych na front zachodni.

Opinia o słabości Rosji była słuszna, ale do ofensywy armii rosyjskiej na odcinku białorusko-bałtyckim jednak doszło. Stanowiła ona reakcję na dramatyczny apel Francji do władz rosyjskich o podjęcie działań, które odciążąby front zachodni (Verdun). Zapoczątkowany w połowie marca 1915 r. atak na pozycje niemieckie na Białorusi, który następnie miał być kontynuowany w kierunku Kurlandii, skończył się klęską. Tak zwana bitwa nad jeziorem Narocz i na podejściach do Rygi przyniosła armii rosyjskiej ogromne straty w ludziach, bez jakichkolwiek zdobyczy terytorialnych. Front na odcinku północno-wschodnim (nadbałtyckim) stanął na czas dłuższy².

Linia ustabilizowanego frontu podzieliła ziemie łotewskie wzdłuż zachodniej Dźwiny (łot. Daugava) – Kurlandia i Semigalia znalazły się pod okupacją wojsk niemieckich, a ponad połowa ich ludności uciekła w głąb Rosji bądź została ewakuowana. Pozostałe ziemie łotewskie stały się na długie miesiące strefą przyfrontową, z wszelkimi dolegliwościami wynikającymi z tego stanu rzeczy dla ich mieszkańców. Reżim na nich zaprowadzony poważnie utrudniał działalność społeczną (narodową) o charakterze innym niż agitacja wojenna.

Swoista stagnacja sytuacji na ziemiach łotewskich trwała do burzliwego 1917 r., który przyniósł radykalne zmiany wewnętrzne w Imperium Rosyjskim. Jego liberalizacja polityczna, będąca następstwem rewolucji lutowej, ogarnęła też społeczeństwo Łotwy – mimo jej statusu strefy przyfrontowej. Powstawać zaczęły rodzime partie polityczne, stwarzając lokalną konkurencję dla dotąd działających na jej terytorium partii ogólnorosyjskich – kadetów, mienszewików, eserowców, bolszewików. Przede wszystkim jednak organizowały się miejscowe samorządy, tworzyły organizacje społeczne, samopomocowe, kulturalne³.

¹ Ober-Ost – Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten, Oberbefehlshaber Ost; Naczelne Dowództwo Armii Cesarstwa Niemieckiego na Froncie Wschodnim.

² Por. M.S. Neiberg, D. Jordan, *Historia I wojny światowej. Front Wschodni 1914–1920*, tłum. J. Kozłowski, Poznań 2010, s. 89–91.

³ Szerzej zob. A. Ezergailis, *The 1917 Revolution in Latvia*, „East European Quarterly” 1974, nr 8; J. Šiliņš, *Latvia a crossroad: November 1917*, <https://eng.lsm.lv/article/culture/history/latvia-at-a-crossroads-november-1917.a255922/> (dostęp: 12 IV 2020).

Zwołane 25 III 1917 r. zgromadzenie ziemstw Liflandii (Vidzeme) w Wolmarze (łot. Valmiera) wybrało Tymczasową Radę Ziemstw Liflandii (Vidzemes Pagaidu zemes padome) oraz powołało jej organ wykonawczy Urząd Ziemstw Liflandii (Vidzemes Pašvaldības padomi), w którego kierownictwie znalazł się również działacz społeczny Zigfrīds Meierovics⁴, w okresie późniejszym wybitny polityk niepodległej Łotwy. Rada przyjęła pakiet kilkunastu rezolucji, z których najistotniejsza postulowała zjednoczenie wszystkich ziem łotewskich w jednostkę administracyjną określoną jako Łotwa, głosiła prawo Łotyszy do samostanowienia i postulowała autonomię w ramach Imperium. Równie ważna rezolucja dotyczyła oświaty, sądownictwa i religii w języku narodowym⁵.

Przeciw liberalnej Radzie zdecydowanie wystąpili miejscowi bolszewicy. Utworzona przez nich Rada Gmin Liflandii wymusiła zjednoczenie z Tymczasową Radą Ziemstw, czego konsekwencją była dominacja bolszewików w nowej strukturze. Na jej czele stanął działacz Komitetu ds. Uchodźców Viļums Skubiņš⁶. W lipcu pod auspicjami Rady zwołano ogólnołotewską konferencję celem omówienia kwestii autonomii kraju w ramach Imperium. Zgromadzeni uchwalili rezolucję głoszącą prawo Łotyszy do samostanowienia, ale poza tę formułę nie wyszli ani nie podjęli żadnych kroków organizacyjnych⁷. Szybka radykalizacja Rady Liflandii spowodowała jej stopniową rezygnację z hasel narodowych, przejście na forsowane przez bolszewików pozycje klasowe.

Pod wpływem wydarzeń w Liflandii, 10 V 1917 r. w Tartu powstała Tymczasowa Rada Ziemstw Kurlandii (Kurzemes Pagaidu zemes padome), która również wysunęła postulat zjednoczenia narodu łotewskiego, jego prawa do samostanowienia. Z uwagi na sytuację frontową Rada zajęła się głównie uchodźcami z ziem zajętych przez Niemcy, a jesienią przeniosła się do Kazania. Jej delegat, Vilis Siliņš⁸ był aktywnym współuczestnikiem procesu tworzenia

⁴ E. Andersons, *Latvijas vēsture 1914–1920*, Daugava 1967, s. 243–247. Zigfrīds Meierovics (1887–1925), urzędnik, polityk i dyplomata, absolwent Wydziału Handlowego Instytutu Politechnicznego w Rydze (1911), członek Komitetu Organizacyjnego strzelców łotewskich (1915), szef misji dyplomatycznej do Sztokholmu i Londynu (1918), minister spraw zagranicznych (1918–1925), premier (1921–1923, 1923–1924), zginął w katastrofie samochodowej.

⁵ Rząd Tymczasowy już 30 marca zareagował na ten postulat, zezwalając na reorganizację parafii na Łotwie i w Estonii zgodnie z opcją językową.

⁶ Viļums Skubiņš (1876–1951), agronom, urzędnik i polityk, przewodniczący Ryskiego Towarzystwa Rolniczego (od 1906), przewodniczący Rady Bałtyckiej Komitetu ds. Uchodźców (od 1915), sygnatariusz deklaracji z 2 XII 1917 o samookreśleniu się Łotwy, dyrektor departamentu w Ministerstwie Rolnictwa (1921), sygnatariusz memorandum w sprawie niepodległości Republiki z 17 III 1944, po wojnie nauczyciel, dyrektor Muzeum Maszyn Rolniczych w Priekules (1949–1950).

⁷ Szerzej zob. K. Dišlers, *Ievads Latvijas valsttiesību zinātnē*, Rīga 1930, s. 56–57.

⁸ Vilis Siliņš (1874–1935), dziennikarz, działacz łotewskiego ruchu spółdzielczego rolników, uczestnik rewolucji 1905 roku, następnie na emigracji, aktywista Zgromadzenia Ziemstw Kurlandii, redaktor czasopisma „Kopdarbība” („Współpraca”), członek zarządu Banku Ludowego Łotwy (od 1920), przedstawiciel Łotwy w Międzynarodowym Związku Spółdzielczym (International Co-operative Alliance).

Tymczasowej Rady Narodowej Łotwy (Latviešu Pagaidu nacionālā padome), przekształconej wkrótce w Łotewską Radę Narodową (Latviešu nacionālā padome) – polityczne przedstawicielstwo partii łotewskich, wyłonione 29 XI 1917 r. w miejscowości Valka, będącej w warunkach niemieckiej okupacji Rygi tymczasową stolicą zarówno sił narodowych, jak i bolszewickich⁹.

Podobny oddolny proces organizowania się instytucji samorządowej miał miejsce w Łatgalii. Wyłonione na zjeździe ziemstw w Rzeżycy (łot. Rēzekne; niem. Rositten) przedstawicielstwo, któremu przewodniczył członek rosyjskiej Rady Państwa Francis Trasuns¹⁰, przyjęło nazwę podobną jak w wypadku Liflandii i Kurlandii – Tymczasowa Rada Ziemstw Łatgalii (Latgales Pagaidu zemes padome). Główny postulat Rady dotyczył odłączenia Łatgale od guberni witebskiej, a następnie jej zjednoczenia z pozostałymi ziemiami łotewskimi w jedną autonomiczną w stosunku do Imperium całość. Taki postulat przekazała Rada w memorandum premierowi Aleksandrowi Kiereńskiemu, ale nie uzyskała odpowiedzi. W niejednorodnej etnicznie Łatgalii program ten poparła bez zastrzeżeń mniejszość polska, natomiast sprzeciwiała się mu również liczne mniejszości rosyjska i żydowska¹¹.

Równoległe do ruchu ziemstw kształtował się charakterystyczny dla całego Imperium ruch rad delegatów robotniczych, żołnierskich i chłopskich, druga część swoistej dla Rosji po rewolucji lutowej dwuwładzy. Łotewskie rady, zdominowane przez mienszewików i eserowców, ograniczały się w tym pierwszym okresie głównie do spraw socjalnych, nie podejmowały kwestii autonomii (odrębności) ziem łotewskich. W stołecznej dla Liflandii i całej Łotwy Rydze od 7 III 1917 r. funkcjonowała centralna dla nich rada delegatów z członkiem Komitetu Wykonawczego strzelców łotewskich¹² Arvīdsem Zeibotssem¹³ jako przewodniczącym¹⁴.

⁹ Polska zapoznana nazwa Walek *alias* Wałk (niem. Walk). Miejscowość na północy Łotwy, na granicy z Estonią. Podzielona po łotewsko-estońskim porozumieniu granicznym z 1 VII 1920 r. na dwa miasta: łotewską Valkę i estońską Valgę. *Valkas Novads: Latvijas ziemeļu vārti*, <http://www.valka.lv/ru/valskij-municipalitet/kraj/-6> (dostęp: 20 VI 2020).

¹⁰ Francis Trasuns (1864–1926), duchowny katolicki i działacz społeczny, poliglota, absolwent Akademii Duchownej w Sankt Petersburgu (1891), deputowany I Dumy Państwowej (1906), organizator I Kongresu Łatgalii (1917), członek Rady Narodowej (od 1919), kierownik w randze ministra wydzielonego Departamentu ds. Łatgalii (1920), poseł Konstytuandy oraz sejmów I i II kadencji, założyciel i wydawca czasopisma „Zemņika draugs” („Przyjaciel rolnika”), niesłusznie represjonowany przez władze kościelne (1926).

¹¹ Na 60 miejsc w Radzie przedstawiciele mniejszości obsadzili 24.

¹² Strzelcy łotewscy – formacja powołana w 1915 r. do obrony bałtyckich wybrzeży Imperium. W 1917 r. silnie zrewoltowana; następnie główna siła przewrotu bolszewickiego.

¹³ Arvīds Zeibots (1894–1934), działacz polityczny i wojskowy, bolszewik, członek ryskiej rady delegatów i Komitetu Wykonawczego strzelców łotewskich (1917), komisarz ds. statystyki rządu Iskolaty (1918–1919), szef Wydziału Politycznego 15 Armii RKKK (1919–1920), szef wywiadu RKKK (1921), komisarz Wydziału Wywiadu Sztabu RKKK (1922–1924), konsul w Harbinie (1924–1926), wysoki urzędnik Rady Komisarzy Ludowych ZSRR (od 1926).

¹⁴ Wkrótce zastąpił go inny bolszewik, Rūdolfs Endrups. J. Šilpiņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs)*, Rīga 2011, s. 28.

Przeciwwagą dla ryskiej rady delegatów była podległa Rządowi Tymczasowemu Rada Miejska z zastępcą komisarza Rządu Tymczasowego przy Radzie guberni liflandzkiej adwokatem Andrejsem Krastkalnsem¹⁵. Przy jego współdziałaniu w kwietniu utworzony został Łotewski Związek Ludowy (Latviešu Zemnieku savienība), który wkrótce stał się główną łotewską siłą polityczną.

Władze w Piotrogradzie zwracały szczególną uwagę na region bałtycki, skąd mogła wyjść groźna dla nich ofensywa niemiecka. Podjęły więc szereg działań celem pozyskania ludności z terenów bezpośredniego zaplecza frontu – tak charakteru doraźnego (głównie zaopatrzenie w produkty żywnościowe), jak i obliczonych na dłuższą perspektywę.

W tym drugim aspekcie najistotniejsze było rozporządzenie z 12 IV 1917 r., którym Rząd Tymczasowy zapoczątkował reformę administracyjną regionu bałtyckiego. Graniczące z Estonią powiaty guberni liwlandzkiej o większości estońskiej przeszły pod administrację guberni estońskiej, która uzyskała status autonomiczny. Natomiast powiaty guberni witebskiej o większości łotewskiej – ludyński, dźwiński (dyneburski) i rzeżycki – przyłączone zostały do guberni liwlandzkiej (Vidzeme). W maju rząd wydał dyrektywę dotyczącą administracji i samorządu guberni nadbałtyckich, zawierającą m.in. zasady rozgraniczenia terytoriów estońskich i łotewskich oraz poszerzającą zakres ich samorządności. Następstwem tych zmian było swoiste uporządkowanie spraw narodowościowych regionu, zweryfikowanie w tym aspekcie granic administracyjnych dotychczasowych guberni. Miała je wprowadzić w terenie (delimitacja) komisja rozjemcza, składająca się z przedstawicieli obu guberni, estlandzkiej i liwlandzkiej¹⁶. Regulacje te nie objęły guberni pskowskiej, w której administracyjnych granicach znajdowało się Pytałowo, zdominowane przez ludność łotewską i Setu¹⁷, ważne strategicznie z uwagi na krzyżujące się w nim linie kolejowe¹⁸.

¹⁵ Jedną z pierwszych decyzji Rządu Tymczasowego było zlikwidowanie funkcji gubernatorów i wicegubernatorów prowincji, zastąpienie ich komisarzami. Funkcję zastępcy komisarza Rady pełnił późniejszy wybitny polityk niepodległej Łotwy Kārlis Ulmanis. Andrejs Krastkalns (1868–1939), absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego (1895), sekretarz, a następnie przewodniczący Towarzystwa Łotewskiego w Rydze (1898–1939), członek ryskiej Rady Miasta (1910–1917), burmistrz Rygi (1917), komisarz Kurlandii (od marca 1917), członek Rady Regentów Księstwa Bałtyckiego (Regentschaftsrat; listopad 1918), minister komunikacji (1919), deputowany do sejmu z ramienia Chrześcijańskiego Związku Narodowego (1925–1928), współtwórca Łotewskiej Akademii Nauk (Academia Scientiarum Latviensis; 1932).

¹⁶ A.Ju. Bachturina, *Izmienienije administratiwnych granic pribaltijskich guberni wiesnoj-letom 1917 g.*, „Wiesticnik Rossijskogo Gumanitarnogo Gosudarstwiennogo Uniwersitietia” 2017, nr 4/2, seria: „Politologija. Istorija. Mieżdunarodnyje odnoszenija”, s. 179–180. Szerzej zob. T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Estonii 1914–1920*, Poznań 2007.

¹⁷ *Administratiwno-territorialnyje dielenije Pskowskoj oblasti (1917–2000). Sprawocznik*, oprac. O.W. Fiedotow i in., kn. 1, Pskow 2002, s. 38. Setu – ugrofińska grupa narodowościowa zaliczana do etnosu estońskiego.

¹⁸ W leżącym ca sto kilometrów na południowy zachód od Pskowa mieście krzyżowały się dwie linie kolejowe: warszawsko-petersburska i bałtycka (Rewel–Piotrogród), czyniąc zeń jeden z ważniejszych w Imperium węzłów transportowych.

Powyższe działania w stosunku do regionu bałtyckiego nie zapobiegły radykalizacji miejscowych rad delegatów. Podobnie jak w Piotrogradzie i na innych terenach byłego Imperium dwuwładza ulegała coraz większej polaryzacji, ogniskującej się wokół haseł społecznych. Słaby początkowo łotewski ruch rad przybierał na sile. Wspierany kadrowo, organizacyjnie i finansowo przez rosyjskich bolszewików, przyjął orientację na ścisłe porozumienie z ich centralą, całkowicie podporządkował się dyrektywom z Piotrogradu¹⁹.

Pod koniec lipca 1917 r. z inicjatywy Socjaldemokratycznej Partii Łotwy utworzony został Komitet Wykonawczy Rad Delegatów Robotniczych, Bezrolnych i Strzelców Łotwy (Iskołat)²⁰, na którego czele stanął rewolucjonista Oto Kārklīņš²¹. Po zajęciu Rygi przez wojska niemieckie Iskołat przeniósł się do nieokupowanej Valki.

12 VIII 1917 r. w zajętej przez Niemców Rydze odbyła się konferencja łotewskich partii politycznych i organizacji społecznych. Zgromadzeni podjęli decyzję o utworzeniu bloku demokratycznego (koalicji politycznej) i uchwalili rezolucję domagającą się autonomii Łotwy w ramach Imperium Rosyjskiego. Przesłana do Piotrogradu nie doczekała się jednak żadnej reakcji Rządu Tymczasowego. W rezultacie elity polityczne społeczeństwa łotewskiego zaczęły coraz poważniej brać pod uwagę koncepcję całkowitego oddzielenia się po zakończonej wojnie od Rosji²².

Pogłębiający się na skutek agitacji bolszewickiej rozkład armii rosyjskiej skłonił wojska Ober-Ostu do wznowienia ofensywy. 3 IX 1917 r. w ciężkich walkach zajęły one Rygę, opanowały wschodni brzeg Dźwiny i dokonały udanego desantu na kluczowe dla żeglugi w Zatoce Ryskiej estońskie wyspy: Sarewę (łot. Sāmsala), Muhu (niem. Moon *alias* Mohn) i Hiumę (łot. Hījumā)²³.

¹⁹ W odróżnieniu np. od białoruskiego ruchu rad, który dążył do odrębności państwowej, przypłacając to ostrym konfliktem i w jego rezultacie spacyfikowaniem przez rosyjskich bolszewików. Por. D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, s. 180–207.

²⁰ Skrót utworzony na podstawie rosyjskiej nazwy Komitetu Wykonawczego [Rad Delegatów] Łotwy – Ispolnitielnyj Komitet Latwii [Strielkow]. W skład Komitetu weszło 24 bolszewików i 3 socjaldemokratów-internacjonalistów. „Strzelcy” (ros. stielki) odpowiada określeniu „żołnierze” (ros. żołdaty), używanemu w odniesieniu do rad rosyjskich.

²¹ Oto Kārklīņš (1884–1942), propagator marksizmu i polityk, członek Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (SDPRR; od 1902), uczestnik rewolucji 1905 roku, na katordze (1908–1917), wiceprzewodniczący Ryskiej Rady Delegatów (1917), przewodniczący Trybunału Wojskowo-Rewolucyjnego w Moskwie (1918), przewodniczący Rady Rewolucyjnej Frontu w Turkiestanie (1919), zastępca pełnomocnika ds. Azji Środkowej (1920), wiceprzewodniczący Rady Komisarzy Ludowych Krymskiej Autonomicznej SRR (1932), aresztowany (1937), pośmiertnie zrehabilitowany.

²² *Latvijas valsts proklamēšana*, <https://www.uzdevumi.lv/p/vesture/12-klase/latvijas-proklamesana-brivibas-cinas-4288/re-5d63e0c9-d166-499e-9f80-1b98c1f2a9d7> (dostęp: 20 III 2020).

²³ M.S. Neiberg, D. Jordan, op. cit., s. 142–143.

Po zajęciu we wrześniu przez wojska niemieckie większości Łotwy działalność rad delegatów praktycznie zamarła. W nowych okolicznościach większość łotewskich działaczy politycznych przestała brać pod uwagę zwycięstwo Rosji w wojnie. Uznała potrzebę ułożenia relacji z Niemcami, uzyskania możliwie dużego zakresu samorządu (autonomii). W rezultacie takiego stosunku do okupanta zarząd municypalny w Rydze pozostał w rękach łotewskich, Bloku Demokratycznego – koalicji partii i organizacji, sformowanej wokół socjaldemokratów i Łotewskiego Związku Rolników. Natomiast łotewskie partie i organizacje głoszące program autonomii w ramach Imperium Rosyjskiego przeniosły swą aktywność do Piotrogradu. Miasto zamieszkiwała większość z szacowanej na 700 tys. populacji Łotyszy spoza regionu bałtyckiego Imperium²⁴.

Tam właśnie z inicjatywy działaczy ruchu narodowego – Jānisa Goldmanisa²⁵ i Jānisa Zālītisa²⁶ – w połowie października 1917 r. przedstawiciele łotewskich centroprawicowych partii i organizacji zebrali się na naradzie politycznej poświęconej przyszłości Łotwy. Podjęto decyzję o zwołaniu w najbliższym czasie zebrania konstytuującego wspólne przedstawicielstwo polityczne – „najwyższą instytucję państwową wschodzącej Łotwy” („topošās Latvijas augstāko valsts iestādi”), które miało być jedynym prawnym reprezentantem narodu łotewskiego do momentu przeprowadzenia wolnych, demokratycznych wyborów i w ich następstwie zwołania łotewskiej Konstytuanty²⁷.

Dokonany przez bolszewików przewrót zmusił łotewskie ugrupowania polityczne do jednoznacznego zajęcia stanowiska wobec radykalnej zmiany sytuacji w Rosji. 29 listopada w siedzibie magistratu kurlandzkiej miejscowości Valka rozpoczęła się narada największych łotewskich partii i organizacji społecznych, tzw. Bloku Demokratycznego. Powołano polityczną reprezentację Łotyszy – Tymczasową Łotewską Radę Narodową (Latviešu Pagaidu

²⁴ W. Miller, E. Stumbina, *Komissariat po latyšskim nacyonalnym dielam – prowadnik leninskoj nacyonalnoj politiki*, „Uczionyje zapiski Łatwijskiego gosudarstwiennogo uniwersiteta” 1963, t. L, s. 42–43. Generalnie w latach 1914–1918 liczba ludności ziem łotewskich zmniejszyła się na skutek migracji na ziemie rosyjskie i strat wojennych o ok. milion osób. P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa Łotwy*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1998, nr 54, s. 20.

²⁵ Jānis Goldmanis (1875–1955), działacz społeczny i polityk, deputowany IV Dumy Państwowej z Kurlandii (1912–1917), współzałożyciel strzelców łotewskich (1915), deputowany rosyjskiej Konstytuanty (1917–1918), komisarz Rządu Tymczasowego ds. Łotwy (styczeń–lipiec 1918), członek łotewskiej Rady Narodowej (1918–1920), członek Konstytuanty (1920–1922), minister rolnictwa (1920), a następnie obrony narodowej (1920–1921, 1925–1926), deputowany do sejmu (1922–1926), na emigracji (od 1944).

²⁶ Jānis Zālītis (1874–1919), absolwent seminarium duchownego, prawnik, wojskowy i polityk, związany z Łotewską Partią Radykalną, w latach wojny światowej czynny w organizacjach pomocy uchodźcom, organizator batalionów strzelców łotewskich (1915), przedstawiciel TŁRN w państwach skandynawskich (1917), minister obrony w rządzie tymczasowym (1918–1919).

²⁷ E. Andersons, *Latvijas vēsture...*, s. 237.

nacionālā padome)²⁸. Notyfikowano ją jako jedyny organ reprezentujący naród łotewski – do momentu zwołania Zgromadzenia Konstytucyjnego Łotwy²⁹.

Natomiast na zwołanym na 21 listopada do Wolmaru posiedzeniu Komitetu Wykonawczego łotewskiej Rady Delegatów (Iskołat) wydano oświadczenie o przejściu całej władzy na nieokupowanych terytoriach łotewskich (Vidzeme, Latgale) w ręce rad robotniczych. Ogłoszono jedność sowieckiej Łotwy z sowiecką Rosją i wybrano organ zarządzający – tzw. pierwszy rząd Iskołaty – z bolszewikiem Fricisem Roziņšem³⁰ jako przewodniczącym (premierem)³¹. Już następnego dnia z „bratnią pomocą” pośpieszyła Iskołatowi Armia Czerwona, przekraczając administracyjne granice Łotwy.

Po posiedzeniu Iskołat ogłosił, iż cała władza na nieokupowanych przez Niemców ziemiach Łotwy (Vidzeme i Latgale) przechodzi w ręce rad delegatów. Obradujący w połowie grudnia w Wolmarze drugi Zjazd Rad Delegatów Łotwy wydał deklarację o ścisłej jedności z rewolucją bolszewicką i powołał sowiecki organ wykonawczy (rząd) „Republiki Iskołata”³² – państwa robotników i chłopów, z bolszewikiem Fricisem Roziņšem jako premierem.

O wadze przywiązywanej przez kierownictwo partii bolszewickiej do rozwoju sytuacji na Łotwie świadczy przybycie do Wolmaru komisarza ludowego ds. narodowości Józefa Stalina. Na posiedzeniu łotewskiej sekcji Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (bolszewików) 23 listopada w imieniu swoim i Włodzimierza Lenina sprzeciwił się powierzaniu władzy w ręce samorządów, rad delegatów, ograniczaniu się do walki politycznej o ich kontrolowanie. Domagał się od łotewskich bolszewików przyspieszenia przemian rewolucyjnych w kraju, bardziej energicznych działań – bez oglądania się na system rad delegatów. Zażądał przekształcenia organu wykonawczego rad (rządu Iskołata) w niezależny od nich rewolucyjny rząd tymczasowy, całkowicie kontrolowany przez partię (bolszewików). Postulował, by ujawnił się on w jednej z nadgranicznych miejscowości, co ułatwi udzielenie mu bezwzględnego wsparcia przez Armię Czerwoną. Zaproponował, by była to stacja Toroszyno z uwagi na możliwość szybkiego przerzucenia tam wojsk kolejną³³. Nie przyjmował argumentów, iż proklamowanie rządu tymczasowego winno

²⁸ Nawiązującą wprost do utworzonej w maju 1917 r. wyżej wspomnianej Tymczasowej Rady Narodowej Łotwy.

²⁹ G. Smirin, *Osnownyje fakty istorii Latvii*, Riga 1999, s. 141.

³⁰ Fricis Roziņš (1870–1919), działacz komunistyczny, dziennikarz i publicysta, członek Łotewskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej (1904), członek KC SDPRR (od 1907), zesłany na katorgę (1908–1913), po ucieczce przebywał w Stanach Zjednoczonych (1913–1917), przewodniczący Komitetu Wykonawczego Łotewskiej Rady Krajowej (1917), wicekomisarz ludowy ds. narodowości RSFRR (1918), komisarz rolnictwa rządu Iskołaty (1918–1919), współzałożyciel Komunistycznej Partii Łotwy (1919).

³¹ J. Šiliņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 61–63.

³² Łot. Iskolata Republiku. Skrót utworzony od nazwy Komitet Wykonawczy [Rad Delegatów] Łotwy (Ispolnitielnjy Komitetiet Latvii).

³³ Toroszyno leżało na linii kolejowej Piotrogród–Witebsk.

być dokonane w stolicy; „musicie to zrobić teraz, nie tracąc czasu, bo od tego zależy zwycięstwo”³⁴. Oświadczył kierownictwu partii, że ma traktować jego słowa jako instrukcję – do wykonania, a nie do dyskusji³⁵.

Również ugrupowania narodowe uznały za konieczne przystąpienie do aktywniejszego działania, przeciwstawienie się niebezpiecznej radykalizacji społeczeństwa pod wpływem agitacji bolszewickiej. Przechodząc do porządku dziennego nad oświadczeniem Iskołaty, 30 listopada Tymczasowa Łotewska Rada Narodowa (TŁRN) ogłosiła rozpoczęcie procesu tworzenia demokratycznej republiki. W trakcie trzydniowej sesji przygotowała i uchwaliła podstawowe dokumenty precyzujące swój program jako naczelnego łotewskiego organu władzy. Za główne, najważniejsze zadanie uznano zorganizowanie wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego, opracowanie projektu autonomii Łotwy w ramach Imperium oraz doprowadzenie do zjednoczenia w jednym organizmie administracyjnym wszystkich historycznych ziem łotewskich³⁶. 2 grudnia, na zakończenie obrad, przyjęto deklarację o niezawisłości (samookreśleniu się) Łotwy, zawierającą zarazem protest przeciwko próbom jej podziału czy też stowarzyszenia z Niemcami³⁷. Za najpilniejsze zadanie uznano oczyszczenie ojczyzny z obcych elementów i sił militarnych, a następnie przeprowadzenie wyborów do Konstytuanty – równych, bezpośrednich, powszechnych, tajnych i proporcjonalnych. W skierowanym do państw świata dokumencie poinformowano też, iż do czasu zwołania Konstytuanty TŁRN przejmuje funkcję jedynepełnoprawnego przedstawicielstwa narodu łotewskiego. Jako krainy konstytuujące powstające państwo wskazano Liflandię, Kurlandię i Łatgalię; zaproponowano też, by do przyszłej autonomii łotewskiej weszło kilka powiatów Witebszczyzny – o ile ich ludność wyrazi taką wolę w plebiscycie. Zaapelowano do państw ententy o poparcie dla formującego się demokratycznego państwa łotewskiego poprzez *de facto* nawiązanie z TŁRN stosunków³⁸.

Sprowowani przez decyzje pierwszej sesji TŁRN bolszewicy w dniach 3–4 grudnia zwołali do Rzeżycy zjazd rad gubernialnych gmin łatgalskich (Sjezd sowietow łatgalskich ujezdow Witebskoj gubernii) celem „podjęcia kwestii samookreślenia narodów łatgalskiej autonomii”. Wybrano Tymczasowy Komitet Wykonawczy Łatgalii, który zwrócił się z apelem do bolszewickiego centrum w Piotrogradzie o podjęcie decyzji zjednoczenia wszystkich ziem

³⁴ Cyt. za: *Latviešu strēlnieki par un pret lieliniekiem, 1915–1920. Dokumenti un materiāli*, red. V. Šalda, Daugavpils 2006, s. 106.

³⁵ *Ibidem*; J. Šiliņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 64–65.

³⁶ Szerzej zob. A. Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940, valsts tapšana un suverēna valsts*, Stockholm 1976, s. 120 i n.

³⁷ *Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes pirmās sesijas protokols (29.11.–02.12.1917.)*, <https://www.historia.lv/dokumenti/latviesu-pagaidu-nacionalas-padomes-otras-sesijas-protokols-28-3111918> (dostęp: 12 V 2020).

³⁸ Obszernie w tej kwestii zob. A. Lerhis, *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*, Rīga 2005.

łotewskich w autonomiczną jednostkę administracyjną – w ramach Rosji sowieckiej³⁹. Jego treść była oczywista: prosimy o wsparcie wojskowe, bo sami nie zdołamy takiego zjednoczenia przeprowadzić.

Czas nie sprzyjał jednak podejmowaniu podobnych akcji „bratniej pomocy”. Trwały rozpoczęte 3 XII 1917 r. separatystyczne rokowania rozejmowe bolszewików z państwami centralnymi, zakończone 15 grudnia porozumieniem o rozejmie⁴⁰. W ich trakcie niemieckie dowództwo Frontu Wschodniego przedstawiło warunki pokoju definitywnego, obejmujące m.in. respektowanie prawa do samostanowienia narodów zamieszkujących kresy północno-zachodnie byłego Imperium Rosyjskiego, w ich liczbie Liflandię⁴¹. Kierujący delegacją bolszewików Adolf Ioffe w zasadzie nie zakwestionował tego, domagając się jedynie dokładniejszego sprecyzowania procedury ustalenia woli ludności tych terytoriów, uwarunkowania jej wyprowadzeniem z nich wszystkich wojsk⁴². Była to oczywista demagogia, warunek nie do przyjęcia nawet dla strony sowieckiej.

Na bazie porozumienia o rozejmie 22 grudnia rozpoczęły się w Brześciu rokowania w sprawie pokoju definitywnego między bolszewikami a delegacją państw centralnych. Jednak wkrótce znalazły się one w kryzysie z uwagi na taktykę Ioffego, a także śpieszącego mu w sukurs komisarza ludowego spraw zagranicznych RSFRR Lwa Trockiego, gry na czas, niepodjęcia wiążących decyzji. W tym stanie rzeczy delegacja państw centralnych zagroziła, iż w wypadku niez zaakceptowania przez bolszewików bez dalszej zwłoki jej żądań terytorialnych wojna zostanie wznowiona. Zasłaniając się potrzebą zmiany w tej kwestii instrukcji centrali, delegacja sowiecka poprosiła o krótką przerwę w obradach. 28 grudnia opuściła Brześć pod pretekstem konieczności weryfikacji (rozszerzenia) swoich pełnomocnictw.

Po jej powrocie, 9 I 1918 r. rozpoczęła się nowa runda pertraktacji, w której kierownictwo delegacji sowieckiej przejął Trocki. W jej trakcie główny przeciwnik pozostawienia państw bałtyckich pod zwierzchnictwem Rosji, gen. Max Hoffmann sprecyzował żądania państw centralnych w kwestii rozgraniczenia, oderwania od Rosji ziem polskich, Litwy, Białorusi oraz znacznej części Łotwy (wraz z Rygą) i wysp w Zatoce Ryskiej (po estoński archipelag Moonsund)⁴³. Punktem wyjścia tak określonej linii rozgraniczenia był zasięg terytorialny na wschodzie Rzeczypospolitej przed pierwszego rozbioru.

³⁹ *Oktiabskaja rewolucyja w Łatwii. Dokumenty i materiały. 40 let: 1917–1957*, red. A.A. Drizuł, Riga 1957, s. 291.

⁴⁰ *Dokumenty wnieszej politiki SSSR*, t. I, Moskwa 1957, dok. 27, s. 47–51.

⁴¹ D. Wołkogenow, *Trockij. Politiczeskij portriet*, t. I, Moskwa 1992, s. 180–181.

⁴² „Rosja zobowiąże się wycofać swe wojska ze wszystkich terytoriów Austro-Węgier, Turcji i Persji, z kolej Państwa Centralne wyprowadzą swe wojska z Polski, Litwy, Kurlandii i innych obszarów Rosji”. *Soviet Documents on Foreign Policy*, t. I: 1917–1924, red. J. Degras, London 1951, s. 23. Por. D. Wołkogenow, op. cit., s. 184.

⁴³ Kwestia rozgraniczenia w części południowej miała zostać podjęta na innej konferencji, na forum rokowań pokojowych państw centralnych z Ukraińską Republiką Ludową.

Nie mogąc przyjąć tych propozycji ani zerwać konferencji, Trocki ponownie udał się na konsultacje do Moskwy. Zaproponował kierownictwu partii przyjęcie taktyki „ani wojny, ani pokoju”; złożenie – bez podpisywania traktatu pokojowego – oficjalnego oświadczenia o zakończeniu działań wojennych, których bolszewicy i tak nie byli w stanie kontynuować. Po burzliwej dyskusji taktyka ta została zaakceptowana⁴⁴.

Na pierwszym posiedzeniu wznowionych 10 lutego rokowań Trocki ku zaskoczeniu delegatów państw centralnych oświadczył, iż bolszewicy uznają wojnę za skończoną i przystępują do demobilizacji armii. Nie oznacza to jednak podpisania traktatu pokojowego w narzucanej przez delegację państw centralnych formule, ocenianej przez władze bolszewickie jako dyktat. Zarazem deklarują otwartość na dalsze pertraktacje na tematy gospodarcze bądź prawne, o ile Niemcy (państwa centralne) są nimi zainteresowane⁴⁵.

Odpowiadając na wystąpienie Trockiego, przewodniczący delegacji niemieckiej Richard von Kühlmann stwierdził, że tym samym konferencja kończy się fiaskiem, a jego oczywistym efektem będzie wznowienie działań wojennych. Komisarz nie wziął tego poważnie, przekonany, iż ani Niemcy, ani Austro-Węgry w obawie przed reakcją własnych społeczeństw nie zaryzykują dalszej wojny o charakterze ofensywnym na Wschodzie. Dlatego wracał do Moskwy pewny, że odniósł wielki sukces, uniknął otwartego uznania upokarzających cesji terytorialnych, aczkolwiek liczył się „z utratą Estonii albo Łotwy”⁴⁶.

Jak wyżej wspomniałem, w kontekście toczonych w Brześciu rokowań pokojowych Iskołat nie mógł liczyć na otwarte wsparcie zbrojne przez Rosję bolszewicką. Niemniej na posiedzeniu 1 I 1918 r. po burzliwej debacie zdecydował się przejść do ofensywy, przynajmniej w zakresie propagandy. Ogłosił działalność TŁRN za nielegalną, niemającą poparcia w podstawowych warstwach narodu i zapowiedział jej obalenie. Decyzję tę podjęto wbrew opinii przewodniczącego Rozińskiego, który postulował uznanie decyzji Rady o tworzeniu „demokratycznej republiki” i włączenie się łotewskich socjaldemokratów w przygotowania do wyłonienia Konstytuanty, podjęcie walki politycznej o zdobycie w niej większości. Zatwierdzono instrukcję rekrutowania łotewskiej Gwardii Czerwonej, autonomicznej sekcji rosyjskiej Gwardii Czerwonej, oraz sprecyzowano jej najbliższe zadania⁴⁷. Poinformowano o poszerzeniu

⁴⁴ Obszernie w tej kwestii zob. M. Mirowski, *Revolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013, s. 223–234.

⁴⁵ Dokumentację brzeskich rokowań rozejmowych zob. *Sowietsko-giermanskije otnoszenija ot pieriegoworow w Brest-Litowskie do podpisaniija Rapallskiego dogowora. 1917–1922 gg. Sbornik dokumentow*, red. I.N. Ziemskow i in., t. I, Moskwa 1968.

⁴⁶ L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski, S. Łukomski, Warszawa 1930, s. 425–426. Szerzej zob. M. Mirowski, op. cit., s. 230–233.

⁴⁷ *Bor'ba za Sowietskuju vlast' w Pribaltikie*, red. I.I. Minc, Moskwa 1967, s. 323. Zob. też: S. Pouchier-Plasseraud, *The Collapse of the Russian Empire and the Emergence of Latvian Political Demands*, https://doi.org/10.1163/9789004300286_007 (dostęp: 14 VII 2020).

terytorium aktywności Iskołaty o część dotychczasowej guberni witebskiej – okręgi Dyneburg (łot. Daugavpils), Rzeżyca (łot. Rēzekne) i Lucyn (łot. Ludza). Kilka dni później, 6 I 1918 r. proklamowano ustanowienie na nieokupowanych terytoriach Łotwy guberni liflandzkiej i wspomnianych okręgach guberni witebskiej – władzy sowieckiej, tzw. Republiki Iskołaty, będące wyrazem „samookreślenia się Łotwy w ramach Rosji Sowieckiej”⁴⁸. 13 I 1919 r. władze Iskołaty oficjalnie ogłosiły, iż Republika jest integralną częścią RSFRR.

W tych pierwszych miesiącach po przewrocie bolszewickim sporne ziemie pogranicza rosyjsko-estońsko-łotewskiego przechodziły z rąk do rąk. W styczniu 1918 r. bolszewicy opanowali m.in. powiat ostrowski guberni pskowskiej, w którego granicach administracyjnych znajdował się rejon Pytałowa. Ich władzę obaliły pod koniec lutego wojska niemieckie⁴⁹. Po ich ewakuacji w listopadzie 1918 r. powiat ponownie opanowały oddziały Armii Czerwonej, wyparte zeń przez oddziały łotewskie⁵⁰.

W skomplikowanej sytuacji wewnętrznej, rozpoczynającej się wojny domowej ważną rolę w utrzymaniu się władzy bolszewickiej w Rosji odegrały formowane w ramach ich siły zbrojnej, Gwardii Czerwonej, oddziały tzw. inorodców – obywateli byłego Imperium, jeńców państw centralnych czy ochotników chińskich. Kluczowe znaczenie miały w tym aspekcie jednostki łotewskie, swego rodzaju pretorianie przy kierownictwie bolszewickim. Tworzone w armii rosyjskiej, począwszy od 1915 r., pułki strzelców łotewskich niemal *in gremio* opowiedziały się po stronie bolszewików. Zmamione internacjonalistycznymi, równościowymi hasłami stały się niezbędnym oparciem zbrojnym w pierwszym okresie ich dyktatury w Rosji, a następnie podstawą tworzonej od lutego 1918 r. Armii Czerwonej.

Po listopadzie 1917 r. zaktywizowali się nie tylko łotewscy bolszewicy, ale też skrzydło republikańskie (demokratyczne) łotewskiego spektrum politycznego. Druga sesja TLRN rozpoczęła obrady w Piotrogradzie 28 I 1918 r., a więc niejako pod kuratelą bolszewików rosyjskich. Dokonano ponownych wyborów kierownictwa Rady, na którego czele stanął prawnik Voldemārs Zāmuēls⁵¹. W przyjętej na koniec obrad „Deklaracji” Rada, powołując się na prawo narodów do samostanowienia, raz jeszcze określiła swoje priorytety:

⁴⁸ *Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas*, red. V. Bērziņš, Rīga 1988, dok. 8, s. 32–34.

⁴⁹ *Oczierki istorii Kommunističeskoj partii Łatwii*, t. I: 1893–1919, Rīga 1962, s. 337.

⁵⁰ Częściowo jesienią 1919 r., a całkowicie w styczniu 1920 r. *Administratiwno-territorialnaje dielenije Pskowskoj oblasti...*, s. 37–38.

⁵¹ Voldemārs Zāmuēls (1872–1948), prawnik, działacz społeczny i polityk, przewodniczący Łotewskiej Rady Narodowej (1917–1918), sędzieja Sądu Najwyższego (1918), w latach 1920–1922 deputowany do Konstytuanty z ramienia centrystów (łot. Demokrātiskā Centra partija), minister rolnictwa (1921–1922), minister sprawiedliwości i premier (1924), sygnatariusz memorandum w sprawie niepodległości Republiki z 17 III 1944 r., na emigracji w Niemczech (od 1944).

1) ustanowienie niezależnej, demokratycznej republiki; 2) obrona jej niepodzielności terytorialnej i etnograficznej; 3) sprzeciw wobec narzucenia pokoju nierespektującego stanowiska bezpośrednio nim zainteresowanych narodów; 4) sprzeciw wobec wpływania na postawę społeczeństwa za pomocą presji wojny i reżimu okupacji⁵². Po raz pierwszy w sposób tak otwarty zadeklarowano postulat niezawisłego państwa narodowego, w dodatku w stolicy bolszewików głoszących program internacjonalistycznej rewolucji powszechnej.

Tymczasem nastąpiła radykalna zmiana ogólnej sytuacji politycznej. Po miesięcznej jałowej wymianie sprzecznych postulatów, 10 II 1918 r. brzeskie rokowania o pokój definitywny zostały zerwane. 18 lutego wojska Ober-Ostu wznowiły ofensywę, przystępując do operacji „Faustschlag” („Przypieczętowanie”). 8 Armia gen. Karla von Kirchbacha przekroczyła Dźwinę, w krótkim czasie zajmując region po linię Narwa–jezioro Pejpus–Dorpat. W prowincji Vidzeme (Liwlandia) i na całym terytorium łotewskim kontrolę objęły wojskowe komendantury niemieckie⁵³.

Dowództwo Ober-Ostu zapowiedziało utworzenie na okupowanym północno-wschodnim obszarze byłego Imperium, m.in. ziemiach łotewskich po Dźwinę, zarządu cywilnego i przedstawicielstw krajowych, opartych na miejscowych środowiskach politycznych, w szczególności tzw. Niemcach bałtyckich (Baltendeutsche)⁵⁴. Zainspirowało to polityków łotewskich do śmielszego formułowania postulatów politycznych, w szczególności odejścia od zdecydowanie dominującej dotąd koncepcji autonomii, wysunięcia idei państwa narodowego.

Gdy pod koniec lutego 1918 r. tereny południowo-wschodnie Łotwy zajęła armia niemiecka, władze Iskolaty zbiegły do Rosji sowieckiej. Ich status „rządu mas ludowych” uznawanego przez Rosję bolszewicką dobiegał końca⁵⁵.

Dotkliwe klęski frontowe, narastające zagrożenie Piotrogradu⁵⁶, zmusiły bolszewików do powrotu do stołu rokowań z państwami centralnymi,

⁵² Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes otrās sesijas protokols (28.–31.1.1918.), <https://www.historia.lv/dokumenti/latviesu-pagaidu-nacionalas-padomes-otras-sesijas-protokols-28-3111918> (dostęp: 12 V 2020).

⁵³ H. Cron, *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkriege 1914–1918*, Berlin 1937, s. 75–76; W.W. Wasiljew, *Gorod Pytalowo*, rozdz. VI, <http://krai-pskovsky.ru/gorod-pytalovo/6/> (dostęp: 28 VI 2020).

⁵⁴ Szerzej zob. L. Kiewisz, *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914–1919*, Poznań 1970, s. 162 i n.

⁵⁵ Po przyjeździe do Moskwy „gabinet” przetrwał jeszcze kilka tygodni w oczekiwaniu na zmianę koniunktury. Z dniem 4 IV 1918 r. uległ formalnej likwidacji. Jego dokumentację przejął Komisariat Ludowy ds. Narodowości RSFRR. Zob. J. Šiliņš, *Czto i poczemu nužno znat' o Respublikie Iskolata, ili Vidzeme stanovitsa sowietskoj*, „Latvijskije obszczestwiennyje SMP”, 21 XI 2017, <https://rus.lsm.lv/statja/kultura/istorija/chto-i-pochemu-nuzhno-znat-o-respublike-iskolata-ili-vidzeme-stanovitsja-sovetskoy.a258110/> (dostęp: 10 VII 2010).

⁵⁶ Podjęto nawet pośpieszne przygotowania do jego ewakuacji. W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. XXXV: *Październik 1917 – marzec 1918*, Warszawa 1988, s. 384.

zadeklarowania, iż ich warunki pokoju zostaną zaakceptowane⁵⁷. Tym razem, w cieniu trwającej nieprzerwanie ofensywy niemieckiej, obrady potoczyły się sprawnie. 3 III 1918 r. strony złożyły podpisy pod traktatem definitywnym oznaczającym separatystyczne wyjście Rosji z wojny światowej⁵⁸. Zgodnie z jego literą podległe bolszewikom wojska rosyjskie oraz Gwardia Czerwona miały „opuścić niezwłocznie” część ziem łotewskich (Inflanty; art. 6), niepodlegającą odtąd zwierzchnictwu Rosji i zwolnioną z wszelkich zobowiązań w stosunku do niej z tytułu poprzedniej przynależności do Imperium (art. 3). Zdefiniowana w nim linia graniczna na odcinku północnym przebiegała od ujścia Zatoki Fińskiej, między wyspami Vormsi i Muhu, przecinając w kierunku południowo-wschodnim Zatokę Ryską, do miejscowości Jespar na wybrzeżu, ok. 25 km na północ od Rygi, następnie do miejscowości Oger (niem. Oger) i stąd biegiem Dźwiny do Dyneburga, a potem białoruskiej wsi Drui, u ujścia Drujki do Dźwiny⁵⁹. Oznaczała więc utratę przez Rosję zdecydowanej większości ziem łotewskich, których okupację przez wojska niemieckie delegacja bolszewicka zaakceptowała swym podpisem złożonym pod traktatem.

Na odjętych Rosji terenach Inflant porządek („władzę policyjną”) utrzymywać miały Niemcy, czyli sprawować tymczasową okupację, „dopóki własne instytucje tego kraju nie zapewnią tam publicznego bezpieczeństwa oraz dopóki nie zostanie zaprowadzony tam porządek państwowy” (art. 6)⁶⁰.

Na wieść o decyzjach brzeskich zaczęli organizować się Niemcy bałtyccy, widzący w nich podstawę dla utworzenia z ziem łotewskich i estońskich odrębnego państwa, powiązanego z Rzeszą Niemiecką. Obradujący 12 IV 1918 r. zjazd samorządów ich przedstawicieli – Zjednoczona Rada Liflandii, Estlandii, miasta Rygi i wyspy Ösel (Saaremaa) – proklamował utworzenie Księstwa Bałtyckiego (Baltisches Herzogtum)⁶¹. Takie rozwiązanie problemu cywilnego zarządu tych terenów było zgodne z koncepcją Berlina utworzenia nad wschodnim Bałtykiem państwa niemieckiego (Baltenlandu), nawiązującego do średniowiecznych tradycji i opartego na miejscowym ziemiaństwie niemieckim⁶². Posunięcie to władze bolszewickie uznały za sprzeczne z uzgodnieniami brzeskimi. W notach z 24 i 26 kwietnia podnoszono, iż społeczność Niemców bałtyckich nie może być traktowana jako reprezentacja Łotyszy i Estów, podstawowej rdzennej ludności tych ziem⁶³.

⁵⁷ Uchwała Rady Komisarzy Ludowych o przyjęciu niemieckich warunków pokoju, w: W. Lenin, *Dziela wszystkie...*, t. XXXV, s. 368.

⁵⁸ *Dokumenty wnieszejnjej politiki SSSR...*, t. I, dok. 78, s. 119–166.

⁵⁹ *Ibidem*, wklejka między s. 124–125.

⁶⁰ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. L. Gelberg, t. II, Warszawa 1958, dok. 10, s. 16–17.

⁶¹ *Sowietskaja Socjalistyczeskaja Respublika Łatwii w 1919 g. i inostrannaja intierwiencija. Dokumenty i materiały*, t. I, Riga 1959, s. 40; S. Paegle, *Kā Latvijas valsts tapa*, Rīga 1923, s. 170–172.

⁶² T. Paluszyński, *op. cit.*, s. 23–24.

⁶³ *Dokumenty wnieszejnnej politiki SSSR...*, t. I, dok. 199, s. 321–323.

W związku z dyskutowaniem przez brzeską konferencję pokojową kwestii ziem łotewskich, bez konsultacji z jakimkolwiek przedstawicielstwem łotewskich partii bądź instytucji, TŁRN ogłosiła protest. Uznała podjęte decyzje za nieobowiązujące dla narodu łotewskiego. Rada, co oczywiste, nie była zapoznana z przedstawioną przez komisarza ludowego spraw zagranicznych Trockiego argumentacją delegacji sowieckiej w Brześciu, która uzgodnioną linię rozgraniczenia traktowała nie jako granicę Rosji z Polską, Litwą i Łotwą, ale doraźną linię demarkacyjną z terenami okupowanymi przez Niemcy i Austro-Węgry⁶⁴. Protest Rady miał charakter li tylko symboliczny, bez szans na skorygowanie dokumentu końcowego konferencji w aspekcie linii rozdzielającej terytorium łotewskie. Korekta taka z czasem nastąpiła, ale dopiero po upływie kilku miesięcy i bez udziału którejs z stron łotewskiego spektrum politycznego.

Bezpośrednio po podpisaniu traktatu brzeskiego, 8 III 1918 r. okupacyjne niemieckie władze wojskowe proklamowały na ziemiach południowo-zachodniej Łotwy Księstwo Kurlandii i Semigalii (Herzogtum Kurland und Semgallen; łot. Kurzemes un Zemgales hercogiste). W tym Landesracie władzę formalnie sprawowali miejscowi Niemcy, faktycznie we wszystkim powolni władzom Ober-Ostu i Berlinowi. Ich pierwszą decyzją było ofiarowanie korony Księstwa cesarzowi Wilhelmowi II.

W reakcji na decyzje grożące utrwaleniem podziału ziem łotewskich TŁRN podjęła ofensywę dyplomatyczną. Jej najważniejszym przejawem była wysłana w początkach lipca 1918 r. misja dyplomatyczna do Sztokholmu i Londynu, kierowana przez Meierovicsa. Miała ona za zadanie wyjaśnić sytuację na ziemiach łotewskich, przekonywać do poparcia idei utworzenia zjednoczonej, suwerennej Łotwy – zanim konferencja pokojowa ostatecznie sprecyzuje jej status.

W tym czasie nastąpiła jeszcze jedna zmiana formalnego statusu części ziem łotewskich. W podpisanym przez bolszewików z Niemcami 27 VIII 1918 r. tajnym porozumieniu dodatkowym do traktatu brzeskiego pozostająca dotąd po stronie Rosji ich wschodnia część także znalazła się pod kontrolą wojsk niemieckich. W obawie przed eskalacją kryzysu wywołanego zabójstwem ambasadora Niemiec w Moskwie Wilhelma von Mirbacha (6 lipca) bolszewicy rzekli się „władzy zwierzchniej nad tymi terenami, podobnie jak wszelkich prób mieszania się w ich sprawy wewnętrzne”⁶⁵.

Wspomniane wyżej protesty sowieckie, oskarżenia o łamanie przez Berlin ustaleń brzeskich wpłynęły zapewne na odłożenie w czasie kwestii uznania Zjednoczonego Księstwa Bałtyckiego (Vereinigtes Baltisches Herzogtum)⁶⁶.

⁶⁴ *Mirnyje pieriegowory w Brest-Litowskie s 22/9 diekabria 1917 g. po 3 marta (18 fiewrala) 1918 g.*, t. I: *Plenarnyje zasiedanija. Zasiedanija političeskoj komissii*, red. W. Krymskij [A.A. Ioffe], Moskwa 1920, s. 178–179.

⁶⁵ *Ibidem*, dok. 319, s. 440 (rozdz. IV, art. 7).

⁶⁶ Łączące Księstwo Bałtyckie i miniaturowe Księstwo Kurlandii i Semigalii.

O takim oficjalnym uznaniu Berlin poinformował dopiero 22 IX 1918 r., a niemiecka administracja wojskowa przekazała władzę jego cywilnym instytucjom w październiku tegoż roku. Ta zmiana stanowiska była niewątpliwie przejawem polityki wobec regionu bałtyckiego nowego kanclerza Maximiliana von Badena, zdeklarowanego zwolennika utworzenia tam, w Estonii i na Łotwie, quasi-niezawisłych przedstawicielstw krajowych ze znaczącym udziałem miejscowych Niemców⁶⁷. 5 listopada formalnym władcą Zjednoczonego Księstwa Bałtyckiego został Adolf Friedrich zu Mecklenburg-Schwerin, który jednak nie zdążył realnie objąć panowania⁶⁸.

W tych trudnych okolicznościach Ryga doczekała się wreszcie politycznego poparcia ze strony ententy. 23 X 1918 r. rząd Wielkiej Brytanii uznał TŁRN za tymczasowe władze Łotwy, a 11 XI 1918 r. – za jej pełnoprawne przedstawicielstwo. Tak w Rydze zinterpretowano list ministra spraw zagranicznych Zjednoczonego Królestwa Arthura Balfoura do szefa misji Zigfrīdsa Meierovicsa, w którym informował on, iż „rząd brytyjski chętnie potwierdza gotowość tymczasowego uznania Łotewskiej Rady Narodowej jako *de facto* niezależnego organu”⁶⁹.

Dwa dni po podpisaniu w Compiègne zawieszenia broni Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad (WCIK) podjął uchwałę o anulowaniu brzeskiego traktatu pokojowego, jak też uzupełniającego go traktatu dodatkowego z 27 VIII 1918 r. Stwierdzano w niej m.in., iż tym samym tracą moc poczynione przez delegację RSFRR w Brześciu „ustępstwa w zakresie terytoriów i obwodów”⁷⁰. Spełnił się więc scenariusz Lenina, który w trakcie dyskusji nad ratyfikacją traktatu brzeskiego uznał pytanie o jego przestrzeganie w przyszłości za dziecinne, a sam traktat za obowiązujący co najwyżej do momentu zmiany układu sił⁷¹.

W reakcji na denonsację przez Rosję sowiecką traktatu brzeskiego w Pytałowie i okręgu, stanowiącym podstawowy przedmiot sporu łotewsko-sowieckiego/rosyjskiego i od 23 II 1918 r. okupowanym przez wojska niemieckie, ujawniła się lokalna rada delegatów, która ogłosiła przywrócenie władzy sowieckiej⁷². Aktywizacji bolszewików także w innych miejscowościach wschodniej Łotwy starały się przeszkodzić ugrupowania narodowe. 17 XI 1918 r. w wyniku połączenia TŁRN i polityków zgrupowanych w Bloku Demokratycznym

⁶⁷ T. Paluszyński, op. cit., s. 24–25.

⁶⁸ Szerzej zob. J. Hiden, *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge 2002.

⁶⁹ Facsimile odrębnego listu lorda Balfoura do ministra Meierovicsa zob. <https://www.facebook.com/LVembassyUK/posts/2315696811805205> (dostęp: 14 VII 2020). W literaturze przedmiotu formuła uznania *de facto* w stosunku do Łotwy w realiach jesieni 1918 r. budzi zastrzeżenia. M. Daniluk, *Formuła uznania rządu w prawie międzynarodowym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, nr 20, s. 123.

⁷⁰ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. I, dok. 398, s. 565–567.

⁷¹ W. Lenin, *Dzieła wszystkie...*, t. XXXVI: *Marzec-lipiec 1918*, Warszawa 1988, s. 115–116.

⁷² W.W. Wasiljew, op. cit.

(łot. Demokrātiskais bloks) utworzona została łotewska Rada Narodowa (łot. Tautas padome). Następnego dnia w stołecznej Rydze Rada notyfikowała powstanie niepodległej Republiki. Na czele powołanego przez Radę rządu tymczasowego stanął działacz Łotewskiego Związku Ludowego Kārlis Ulmanis⁷³. Jego pierwszym zadaniem było stworzenie warunków do budowy zrębów państwowości. Dlatego jako jeden z pierwszych zorganizowany został, kierowany przez Jānisa Zālītisa, resort obrony, mający za zadanie powołanie armii narodowej osłaniającej ten proces.

Podpisanie 11 listopada w Compiègne zawieszenia broni, jak też wybuch w Niemczech rewolucji (9 listopada), koncentrującej uwagę władz niemal wyłącznie na sprawach wewnętrznych, odczytano jako kres niemieckiej okupacji terytorium Łotwy i Estonii. Jednak rozpoczęte wycofywanie wojsk niemieckich zostało wkrótce poważnie zwolnione.

W warunkach braku rodzimej łotewskiej kadry dowódczej, uzbrojenia i sprzętu wojskowego dla skutecznego powstrzymania bolszewików niezbędna okazała się pomoc zewnętrzna. W tym celu ententa zdecydowała pozostawić w regionie bałtyckim 8 Armię niemiecką gen. Hugona von Kathena, liczącą ponad 75 tys. żołnierzy i oficerów⁷⁴. 7 grudnia gabinet Ulmanisa podpisał z niemieckim komisarzem (Reichskommissar) do spraw krajów bałtyckich Augustem Winnigiem porozumienie w kwestii warunków jej stacjonowania. Strona niemiecka zobowiązała się w nim do obrony terytorium Republiki przed Armią Czerwoną – pod warunkiem zgody na równoległe tworzenie z Łotyszami i Niemcami bałtyckich oddziałów ochotniczych, tzw. Bałtyckiej Landeswehry (łot. Baltijas landesvērs)⁷⁵. Uzgodniono, iż Łotysze mieli stanowić dwie trzecie jej składu, Niemcy bałtyccy i ochotnicy innych narodowości – jedną trzecią⁷⁶. Jak się wkrótce okazało, rzeczywistym celem strony niemieckiej była nie tyle ochrona Łotwy i Estonii przed bolszewikami, co realizacja wyżej wspomnianej koncepcji utworzenia w oparciu o miejscowych Niemców uzależnionego od Berlina Księstwa Bałtyckiego⁷⁷.

Zwierzchność nad nowo tworzoną formacją objął zawezwany z Helsinek dowódca wojsk niemieckich w rejonie Morza Bałtyckiego gen. Rüdiger von

⁷³ Kārlis Ulmanis (1877–1942), agronom, wykładowca akademicki, autor wielu publikacji z zakresu rolnictwa i hodowli, działacz społeczny i polityk, represjonowany (1905–1906), na emigracji (1907–1913), redaktor czasopisma „Zeme” („Ziemia”; 1914–1916), założyciel Łotewskiego Związku Ludowego (1918), głowa państwa (1918, 1936–1940), wielokrotny premier (1918–1940), dyktator w następstwie przewrotu wojskowego (od 1934), w więzieniu NKWD i łagrach (1940–1942).

⁷⁴ H. Cron, op. cit., s. 77–78. General Kathen objął dowództwo 8 Armii 31 VII 1918 r., zmieniając na tej funkcji gen. von Kirchbacha.

⁷⁵ Zob. wydawnictwo albumowe: *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus*, Rīga 1929.

⁷⁶ W praktyce przez cały czas funkcjonowania Landeswehry liczba Łotyszów nie przekroczyła trzeciej części jej składu.

⁷⁷ T. Paluszyński, op. cit., s. 23–24.

der Goltz, od lutego 1918 r. dowodzący stacjonującym w Finlandii tzw. Korpusem Fińskim⁷⁸. W pierwszym rzucie rekrutowano 26 kompanii narodowych: 18 łotewskich, 7 niemieckich i 1 rosyjską; w drugim – 7 kolejnych, o składzie narodowościowym mieszanym.

Z uwagi na narastające niebezpieczeństwo ataku Armii Czerwonej, a zarazem zbyt wolne tempo rekrutacji, 29 grudnia rząd Ulmanisa podpisał z Winnigiem kolejną umowę, dotyczącą mobilizacji do obrony Republiki żołnierzy z podlegających ewakuacji wojsk Ober-Ostu, gwarantując im za co najmniej czterotygodniową służbę prawo do otrzymania obywatelstwa łotewskiego⁷⁹. Na tej podstawie na bazie naboru ochotniczego w 8 Armii niemieckiej powstała tzw. Żelazna Dywizja (niem. *Eiserne Division*; łot. *Dzelzsdīvīzija*)⁸⁰.

Pod koniec grudnia stacjonujące w Rydze dwie łotewskie kompanie Landeswehry pod wpływem agitacji bolszewickiej podniosły bunt. Władze szybko opanowały sytuację, rozformowując pododdziały (1 i 2 kompania). Wkrótce jednak także w innych kompaniach zapanowało rozprzeżenie, zaczęła się masowa dezercja. W tych warunkach rząd Ulmanisa podjął decyzję, by z pozostałych pod bronią Łotyszy, jak też tych z karnie rozformowanych łotewskich kompanii „Żelaznej Dywizji” utworzyć narodowy pododdział taktyczny – batalion łotewski, którego dowództwo objął płk Oskars Kalpaks⁸¹.

W reakcji na utworzenie na Łotwie rządu Ulmanisa, 17 XII 1918 r. w zajętej przez Armię Czerwoną Valce ogłoszono powstanie Łotewskiej Republiki Sowieckiej – kontynuacji Iskołaty⁸². Powołano „rząd robotników, bezrolnych i strzelców Łotwy” z prawnikiem Pēterisem Stučką⁸³ jako premierem.

Wkrótce potem, 13 I 1919 r. otwarty został pierwszy zjazd rad delegatów robotniczych, żołnierskich i bezrolnych Liffandii, Kurlandii i Łatgalii.

⁷⁸ Rüdiger von der Goltz w lutym 1918 r. objął dowództwo 12 Dywizji (*Landwehr-Division*), w marcu przekształconej w Dywizję Bałtycką (*Ostsee-Division*). Dywizja skierowana została na pomoc Finlandii borykającej się z wojną domową i interwencją bolszewicką. Do grudnia 1918 r. ściśle współpracował z władzami fińskimi przy organizacji i wyszkoleniu armii narodowej. Por. B. Szordykowska, *Historia Finlandii*, Warszawa 2011, s. 216–217.

⁷⁹ *Boi w Pribaltikie. 1919 god. Sbornik dokumentow*, tłum. z niem. Ł.W. Łannik, Moskwa 2017, s. 14 i n.

⁸⁰ Szerzej zob. J. Bischoff, *Die letzte Front 1919. Geschichte der Eisernen Division im Baltikum 1919*, Berlin 1935.

⁸¹ Data sformowania batalionu, 5 I 1919 r., uznawana jest za moment powstania narodowej armii łotewskiej i obchodzona jako święto państwowe. Oskars Kalpaks (1882–1919), oficer w armii rosyjskiej, po traktacie brzeskim opuścił swój pułk, wrócił na Łotwę i poparł deklarację niepodległości, zginął w przypadkowej wymianie ognia z żołnierzami „Żelaznej Dywizji”.

⁸² *Sowietskaja Socyjalistyczeskaja Respublika Łatwii...*, t. I, s. 150.

⁸³ Pēteris Stučka (1865–1932), prawnik, dziennikarz i polityk, członek SDPRR (1895), po rewolucji lutowej członek Komitetu Wykonawczego Piotrogrodzkiej Rady Delegatów, komisarz ludowy sprawiedliwości RSFR (1917–1918), zastępca członka KC Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) (1918–1919), członek Prezydium Wszechzwiązkowego Centralnego Komitetu Rad RSFR, premier i zarazem głowa państwa (1919), szef Komunistycznej Partii Łotwy (1919–1920), przewodniczący Sądu Najwyższego ZSRR (1923–1932).

Zapowiedziano zjednoczenie wszystkich łotewskich rad delegatów w jedną strukturę, powierzając ich przyszłemu komitetowi wykonawczemu korekturę podziału administracyjnego, wydzielenie na kanwie dotychczasowego nowych powiatów i gmin. Bezpośrednio po zakończeniu obrad decyzję tę wdrożono odnośnie do Liflandii, tworząc nowe powiaty: stuknański (w oparciu o wieś Stukmaņi), malijeński (w oparciu o gminę Malienas) i sałduski (w oparciu o okręg Saldus), oraz Łatgalii – organizując powiat wiliański (w oparciu o gminę Viļāņi)⁸⁴. Próba przeforsowania koncepcji przyłączenia Łatgalii do guberni witebskiej, a tym samym wyłączenia jej z ŁSRR spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem terenowych rad delegatów regionu. Za zgodą przewodniczącego WCIK Jakowa Swierdłowa odstąpiono od jej dalszego forsowania⁸⁵.

22 XII 1918 r. specjalnym dekretem Rada Komisarzy Ludowych RSFRR uznała niezawisłość socjalistycznej Łotwy, zapowiadając „wszelkie współdziałanie w walce o jej wyzwolenie z niewoli burżuazji”⁸⁶. 25 grudnia decyzję o uznaniu Łotewskiej Socjalistycznej Republiki Rad potwierdził WCIK⁸⁷.

3 I 1919 r. oddziały Armii Czerwonej zajęły Rygę, czemu nie były w stanie zapobiec ani łotewska samoobrona, ani częściowo rozformowana, w dużym stopniu zdezorganizowana bolszewicką agitacją Bałtycka Landeswehra⁸⁸.

Na mitingu w zdobytej Rydze bolszewicy ogłosili zwołanie na 13 stycznia zjazdu zjednoczeniowego łotewskich rad delegatów, zapowiadając udział w nim szefa Rady Komisarzy Ludowych RSFRR Lenina i przewodniczącego WCIK Swierdłowa⁸⁹.

Rozpoczęła się forsowna sowietyzacja kontrolowanej przez bolszewików części Łotwy. Bez liczenia się z miejscową specyfiką usiłowano narzucić Łotyszom model państwa na wzór RSFRR, w pierwszej kolejności nacjonalizując przemysł, wywłaszczając majątki ziemskie, drastycznie ograniczając związki wyznaniowe. Falę goryczy przelała decyzja o nacjonalizacji gospodarstw rolnych, uderzająca w podstawową masę społeczeństwa. Wkrótce zapanował głód, szerzyły się epidemie. Władze wprowadziły system kartkowy zaopatrzenia w żywność, dzielący społeczeństwo na kategorie – z preferencją kartkową klas „postępowych”, co jeszcze bardziej zantagonizowało społeczeństwo. Wszelkie

⁸⁴ *Bor'ba za Sowietskiju włast' w Pribaltikie...*, s. 387–391.

⁸⁵ J. Šiliņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 76–81.

⁸⁶ *Dokumienti wniesnieņ politikai SSSR...*, t. I, dok. 447, s. 621–622. Facsimile dekretu o uznaniu przez RSFRR socjalistycznej Łotwy zob. *Bor'ba za Sowietskiju włast' w Pribaltikie...*, wklejka między s. 378–379.

⁸⁷ *Sowietskaja Socjalistyczeskaja Respublika Łatwii...*, t. I, s. 166–167.

⁸⁸ Zakres realnego wpływu na sytuację jej dowództwa faktycznie ograniczał się do komendantury wojskowej w Libawie.

⁸⁹ J. Šiliņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 76, przypis 294. Zob. też: *Bor'ba za Sowietskiju włast' w Pribaltikie...*, s. 385. Ostatecznie obaj do Rygi nie przybyli, co w wypadku Lenina od początku było oczywiste (ciężki stan zdrowia po zamachu sprzed pół roku).

objawy buntu czy krytyki tłumiono z całą bezwzględnością. Dokładna liczba ofiar nie została ustalona, ale szacuje się, iż tzw. czerwony terror w krótkim czasie (trzy miesiące) kosztował życie co najmniej 5 tys. osób⁹⁰.

Skuteczny opór wojsk łotewskich w Kurlandii i częściowo Semigalii zapobiegł realizacji scenariusza pełnej sowietyzacji ziem łotewskich, bowiem atakujące oddziały Armii Czerwonej nie zdołały poczynić większych postępów. Jednak armia łotewska nie była w stanie stawiać skutecznego oporu w dłuższej perspektywie. Potrzebowano pomocy zagranicznej, nie tylko ententy, bardzo powściągliwej w tym względzie, traktującej sprawę Estonii jako część kwestii rosyjskiej⁹¹. Premier Ulmanis postanowił więc szukać jej w państwach bałtyckich, podejmując podróże do Danii, Szwecji, Finlandii i Litwy⁹².

Mimo konfliktu granicznego (o rejon Valga/Valka) premier zdecydował też zwrócić się do rządu estońskiego z propozycją koordynowania obrony przeciw wspólnemu zagrożeniu ze strony Rosji bolszewickiej. Zawarto umowę, zgodnie z którą z przebywających na terenie Estonii Łotyszy miała zostać sformowana i wyposażona na koszt Tallinna Brygada Północnołotewska, dowodzona przez oficera łotewskiego, ale podporządkowana estońskiemu dowództwu operacyjnemu⁹³. Osiągnięte porozumienie w istotny sposób wzmacniało pozycję rządu Ulmanisa, ale jego koszt był wysoki. W zamian rząd łotewski zobowiązał się przekazać Estonii 12 spornych gmin w pasie rozgraniczenia obu republik⁹⁴.

W następstwie osiągniętego porozumienia na terenie gmin estońskich, zamieszkiwanych przez mniejszość łotewską, otwarto biura rekrutacyjne. Prawdopodobnie tylko w styczniu 1919 r. zgłosiło się do nich ca 650 łotewskich ochotników, a do marca udało się utworzyć z nich pełny pułk piechoty⁹⁵. Od stycznia do marca 1919 r. pododdział wraz z tzw. Grupą kpt. Dormogena utrzymywał front z bolszewikami, jednak stale cofając się.

Pod koniec lutego terytorium kontrolowane przez władze łotewskie skurczyło się do zachodniej części Kurlandii – Lipawy (łot. Liepāja), która przejęła rolę stolicy Republiki, i okolic. W warunkach narastającego zagrożenia oparowaniem przez Armię Czerwoną całej Łotwy, 12 II 1919 r. rząd Ulmanisa opublikował dekret o wprowadzeniu w kraju stanu wojennego. Wkrótce

⁹⁰ G. Popoff, *The City of the Red Plague. Soviet Rule in a Baltic Town*, tłum. z ros. J. Robin, Westport 1978, s. 337; J. Šiliņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 102–104.

⁹¹ Na wniosek prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona na konferencji pokojowej w Paryżu (Wersalu) uzgodniono, że żadna decyzja dotycząca Rosji nie może być podjęta bez udziału jej prawowitych władz, a tym samym kwestie republik bałtyckich nie mogą być omawiane i rozstrzygane wcześniej niż kwestia rosyjska. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919*, t. V, Washington 1946, s. 621.

⁹² I.T. Kolendo, *Reformy gospodarcze na Łotwie w latach 1918–1940*, „Zeszyty Wiejskie” 2014, nr 20, s. 139.

⁹³ Na jej czele stanął kpt. Jūrgis Zemians. Zgodnie z umową oddziały te mogły być użyte zarówno w walkach z bolszewikami, jak i Landeswehra.

⁹⁴ I.T. Kolendo, op. cit., s. 138–139.

⁹⁵ V. Strauss, *Padomju Latvija un starptautiskā kontrrevolūcija*, Moskwa 1931, s. 63–65.

potem, dążąc do zmobilizowania wszelkich rezerw, premier wezwał do tworzenia oddziałów samoobrony terytorialnej Aizsargi (Obrońcy). Koordynacją ich działań zajęło się nie dowództwo armii, lecz resort spraw wewnętrznych Republiki⁹⁶. Mimo podjętych kroków sytuacja stawała się coraz groźniejsza, a perspektywa wznowienia przez bolszewików natarcia bardzo realna.

W tych okolicznościach zarówno rząd Ulmanisa, jak i ententa za jedyną szansę na skuteczne przeciwstawienie się bolszewikom uznali ponowne sięgnięcie do sił niemieckich. Podobnie jak niedawno w Finlandii, ententa postawiła na gen. von der Goltza, który formalnie objął stanowisko komendanta wojskowego Lipawy. Przy wsparciu oficerów ententy rozpoczął on organizację VI Korpusu Rezerwowego, rekrutowanego na bazie byłej Bałtyckiej Landeswehry, byłej niemieckiej „Żelaznej Dywizji”, byłego Rosyjskiego Korpusu Ochotniczego Najświetlejszego Księcia Lievena oraz różnorakich oddziałów białogwardyjskich⁹⁷.

Za zgodą ententy w początkach marca z Kurlandii nastąpiło wspólne kontruderzenie zdziesiątkowanych oddziałów łotewskich i nowo utworzonego VI Korpusu Rezerwowego, którym ograniczonego wsparcia w terenie udzieliły pierwsze oddziały Aizsargi. Uderzenie niemiecko-łotewskie okazało się skuteczne, jako że zasadnicze siły Armii Czerwonej skupione były na froncie walk z Siłami Zbrojnymi Południa Rosji gen. Antona Denikina oraz nacierającą od wschodu Armią Syberyjską adm. Aleksandra Kołczaka i nie mogły efektywnie wesprzeć kontyngentu zajmującego Łotwę⁹⁸. W tych okolicznościach kontr ofensywa łotewsko-niemiecka zmusiła bolszewików do opuszczenia niemal wszystkich ziem łotewskich, wycofania się na Pskowszczyznę⁹⁹.

Alianci, zainteresowani wpływem na sytuację w strategicznym regionie republik bałtyckich, starali się jednak nie angażować w nim wojskowo. Obawiano się, że znużeni długoletnią wojną światową ich żołnierze mogą być podatni na indoktrynację bolszewicką. Dlatego Brytyjczycy, którym w ramach podziału stref wpływów w byłym Imperium Rosyjskim przypadł region bałtycki, bardzo powściągliwie odnosili się do apeli rządów Estonii i Łotwy o efektywną pomoc wojskową. Narada w tej kwestii kierownictw Ministerstwa Wojny i Foreign Office doprowadziła do decyzji, by wsparcie dla republik bałtyckich

⁹⁶ Formacja ta, licząca w szczytowym momencie rozwoju ca 60 tys. ludzi (1940 r.), przejęła w niepodległej Republice funkcje rezerwy policji. Utrzymała się jako podpora władzy do czerwca 1940 r. E. Andersons, *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*, Daugava 1983, s. 257–259.

⁹⁷ Z Niemiec do dyspozycji von der Goltza sukcesywnie przybywały transporty zwalnianych z obozów rosyjskich jeńców wojennych, których wcielal do podległych sobie oddziałów. Do lata tą drogą powiększył stan swych wojsk o ca 6 tys. oficerów i żołnierzy. Szerzej zob. R. von der Goltz, *Moja misja w Finlandii i Pribaltikie*, tłum. z niem. Ł.W. Łannik, Sankt-Peterburg 2015.

⁹⁸ Por. W. Lenin, *Dziela wszystkie...*, t. XXXVIII: *Marzec–czerwiec 1919*, Warszawa 1988, s. 237–238.

⁹⁹ D. Bleiere i in., *History of Latvia. The 20th Century*, Riga 2006, s. 130–133.

ograniczyć do dostaw sprzętu i materiałów wojennych. Koordynatorem tych dostaw był przybyły w styczniu 1919 r. do Rygi (Lipawy) przedstawiciel Wielkiej Brytanii przy gabinecie Ulmanisa, dyplomata Herbert Grant Watson¹⁰⁰. Dopiero po wydarzeniach w Rydze, w kwietniu 1919 r. skierowano do portów Łotwy i Estonii eskadrę brytyjskiej floty wojennej – bardziej w celu demonstracji niż realnego włączenia się w ewentualne walki¹⁰¹.

Tymczasem w rządzonej przez bolszewików części Łotwy narastało niezadowolenie, które objęło także rekrutowaną od 4 I 1919 r. Armię Sowieckiej Łotwy (Padomju Latvijas armija – PLA), w szczególności żołnierzy przymusowo wcielanych w jej szeregi¹⁰². Zgodnie z obietnicą Moskwy armia ta miała być zaopatrywana w żywność, sprzęt i amunicję przez Radę Komisarzy Ludowych RSFRR. Tak się nie stało. Niedoinwestowanie, głód skutkowało rozprzężeniem dyscypliny, maruderstwem, masowymi dezercjami¹⁰³. Celem zapobieżenia całkowitemu porzuceniu przez PLA frontu stworzono specjalne „jednostki zaporowe”, jak też przystąpiono do organizowania obozów koncentracyjnych, do których zamierzano kierować łotewskie „klasy posiadające”, wszystkich podejrzanych o pomoc dezercerom¹⁰⁴.

W początkach maja siły podległe łotewskiemu rządowi bolszewickiemu liczyły nadal ok. 45 tys. ludzi pod bronią, ale ich wartość bojowa była wątpliwa. Dowiodły tego walki o Rygę, zajętą 22 maja przez siły prorządowe. W warunkach liczebnej równowagi obu sił zdobycie miasta „z marszu” najlepiej świadczyło o morale jego „czerwonych” obrońców¹⁰⁵.

Na wieść o zdobyciu Rygi, 23 V 1919 r. Rada Najwyższa ententy zdecydowała wysłać do państw bałtyckich Sojuszniczą Misję Wojskową, wyznaczając na jej szefa gen. Huberta Gougha¹⁰⁶. W skład misji wchodziło ponad 60 Brytyjczyków, w tym 3 generałów i 31 oficerów, których rozdzielono między 4 stolice republik regionu.

Rola dysponującego jedynie eskadrą krążowników gen. Gougha była niejednoznaczna, sprowadzała się raczej do umocnienia pozycji Wielkiej Brytanii jako protektora republik bałtyckich, arbitra w regionie niż koordynatora antybolszewickich działań wojskowych. Minister spraw zagranicznych Zjednoczonego Królestwa lord Curzon „prywatnie” zalecił Goughowi, by nie

¹⁰⁰ Szerzej zob. H.A. Grant Watson, *An Account of A Mission to the Baltic States in the Year 1919. With a Record of Subsequent Events*, Michigan 1957.

¹⁰¹ Była to eskadra lekkich krążowników oraz zespół niszczycieli, trałowców i okrętów transportowych. Por. ibidem, s. 172–173.

¹⁰² Liczbę przymusowo wcielonych szacuje się na co najmniej 25 tys. J. Šilpiņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 124–133; idem, *Padomju Latvija 1918–1919. Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība*, Rīga 2013, s. 174.

¹⁰³ Idem, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 133.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 166; *Latvijas Komunistiskā partija 1918 un 1919 gadā: dokumenti un materiāli*, Rīgā 1958, s. 351.

¹⁰⁵ J. Šilpiņš, *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība...*, s. 166–171.

¹⁰⁶ *Haig's Generals*, red. I.F.W. Beckett, S.J. Corvi, Barnsley 2009, s. 76.

ulegał naciskom ministra wojny Winstona Churchilla i starał się nie dopuścić do ataku „białych”, niemieckiej „Żelaznej Dywizji” i sił państw bałtyckich na Piotrogród, co mogłoby skutkować faktami dokonanymi, a tym samym utrudnić stosunki z przyszłym prawowitym rządem rosyjskim¹⁰⁷.

Odstępujące z Rygi oddziały „czerwonych” bez powodzenia usiłowały przejść do kontrataku. Dowództwo PLA uzależniało go od otrzymania wsparcia od dowództwa Frontu Zachodniego Armii Czerwonej, ale uzyskało odpowiedź, iż nie ma takiej możliwości, bowiem wszystkie siły skoncentrowane są na obronie Piotrogradu¹⁰⁸. W trakcie dalszego odstępowania coraz więcej żołnierzy PLA dezercerowało bądź przechodziło w szeregi wojska Republiki. W początkach czerwca resztki sił Armii Sowieckiej Łotwy opuściły Łatgalię.

Wycofane do Rosji oddziały Armii Sowieckiej Łotwy zostały 7 czerwca zreorganizowane w 15 Armię RKKK, której dowództwo objął Estończyk August Kork. Wiosną 1920 r. Armię przerzucono na Białoruś, na front walk z Wojskiem Polskim¹⁰⁹.

Pod koniec maja rząd premiera Ulmanisa przyjechał z Lipawy do stołecznej Rygi i rozpoczął odbudowę zdeorganizowanego państwa.

Umacnianie Łotwy jako niezawisłej republiki nie leżało, co oczywiste, w planach Berlina, zainteresowanego uzyskaniem trwałych wpływów w regionie bałtyckim. Poważnym atutem w urzeczywistnianiu jego polityki przeciwdziałania łotewskiej akcji niepodległościowej był nade wszystko VI Korpus gen. von der Goltza. Realizując zapewne wytyczne centrali, podjął on próbę przejścia w państwie władzy politycznej¹¹⁰.

W następstwie prowokacji¹¹¹ 16 kwietnia doszło do zamachu stanu. Garnizon łotewski w Lipawie został rozbrojony, a żołnierze internowani. Aresztowano część ministrów; pozostali wraz z premierem schronili się na cumującym w porcie okręcie brytyjskim „Saratow”. 22 kwietnia wojska VI Korpusu zajęły Rygę. Pod osłoną niemieckich bagnatów powołano mario-netkowy rząd z pastorem Andrievsem Niedrą jako premierem¹¹². W stolicy,

¹⁰⁷ C. Kinvig, *Krucjata Churchilla. Brytyjska inwazja na Rosję 1918–1920*, tłum. z ang. S. Patlewicz, Warszawa 2008, s. 177.

¹⁰⁸ *Sowietskaja Socyjalistyczeskaja Respublika Latwii...*, t. II, red. Ja. Krastiņš, Riga 1960, s. 158.

¹⁰⁹ W maju 1920 r. wzięła udział w walkach na północ od Dźwiny. Odznaczyła się szczególnie podczas ofensywy lipcowej, w walkach nad Wkrą z 5 Armią WP gen. Władysława Sikorskiego. W warunkach polskiego kontrnatarcia wycofała się w kierunku Łomży, gdzie została rozbita. Por. W. Sikorski, *Nad Wisłą i Wkrą. Studium polsko-rosyjskiej wojny 1920 roku*, Lwów 1928.

¹¹⁰ Por. P. Radziņš, *Wojna o niepodległość Łotwy*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 101–105; W. Rezmer, *Małe państwa bałtyckie 1918–1940. Próby sojuszy wojskowych*, w: *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku*, red. Z. Karpus, J. Kłaczkow, M. Wołos, Toruń 2005, s. 932–933.

¹¹¹ Zabicie w niejasnych okolicznościach trzech żołnierzy niemieckich.

¹¹² W skład rządu weszło 6 Łotyszów i 4 Niemców. Na temat okoliczności powołania gabinetu i dwumiesięcznego premierostwa Niedry zob. Ā. Puriņš, *Andrievs Niedra. Četri gadi un viss*

w mniejszym stopniu poza nią, rozpętano krwawy terror, którego ofiarami padło ca 3 tys. mieszkańców¹¹³. Interwencja ententy, domagającej się, by Niemcy zaprzestali samodzielnych działań politycznych w regionie bałtyckim, okazała się początkowo nieskuteczna.

O okiełznanie Niemców zabiegała w kularach paryskiej konferencji pokojowej delegacja rządu Ulmanisa. Postulowała pilne wycofanie z terytorium Łotwy wojsk niemieckich, które w zamyśle ententy miały ją bronić przed sowietyzacją, a stały się największym zagrożeniem dla jej niepodległości. W trakcie posiedzenia Rady Najwyższej ententy 13 czerwca postanowiono zwrócić się do wojsk niemieckich na Łotwie z zakazem przemieszczania ich w kierunku północnym, jak też polecić von der Goltzowi, by opuściły one miasta portowe Lipawę i Windawę (łot. Ventspils), a następnie całe terytorium łotewskie¹¹⁴.

Mimo interwencji szefa Misji Wojskowej gen. Gougha wojska niemieckie nie zostały wycofane, szły dalej do dalszej ofensywy. W tej sytuacji rząd Ulmanisa ponownie zwrócił się o pomoc do władz równie zagrożonej przez bolszewików i Niemców sąsiedniej Estonii. Tallinn zareagował pozytywnie. 19 czerwca doszło do trzydniowej bitwy pod Kieś (łot. Cēsis; niem. Wenden), w której wyniku siły estońsko-łotewskie odrzuciły Niemców. Pod presją ententy (na von der Goltza) 2 lipca doszło do podpisania rozejmu między władzami republik bałtyckich a dowództwem VI Korpusu. Wcześniej, 23 czerwca oddziały niemieckie opuściły Rygę, do której 6 lipca ponownie wkroczyły oddziały łotewskie¹¹⁵.

Niemcy na Łotwie – zarówno ci z Rzeszy, jak i miejscowi, „bałtyccy” – definitywnie przestali być stroną gry polityczno-wojskowej¹¹⁶. Osłabiony klęską VI Korpus został podporządkowany Brytyjczykom. Jego dowództwo objął ppłk Harold Alexander, który wkrótce, w początkach lipca doprowadził do definitywnego rozwiązania tego związku taktycznego. Na podstawie umowy podpisanej 21 września między von der Goltzem a gen. ks. Pawłem Bermondtem-Awałowem jego resztki przeszły do tworzonej przez tego ostatniego, w ramach

mūžs, Rīga 2005. Andrievs Niedra (1871–1942), duchowny luterański, pisarz i dziennikarz, premier (IV–VI 1919), następnie kapelan w Zachodniej Armii Ochotniczej ks. gen. Pawła Bermonda-Awałowa, zwierzchnik parafii luterańskiej w Wilnie (1920–1924), następnie pastor w Prusach Wschodnich, inicjator stworzenia proniemieckiego ruchu politycznego wśród Łotyszy (1942).

¹¹³ C. Kinvig, op. cit., s. 179.

¹¹⁴ *Bor'ba za Sowietskiju vlast' w Pribaltikie...*, s. 451.

¹¹⁵ A. Kasekamp, *Historia państw bałtyckich*, tłum. z ang. A. Żukowska-Maziarska, Warszawa 2013, s. 104–105; T. Paluszyński, op. cit., s. 38–39.

¹¹⁶ Obszernie w kwestii tej gry zob. J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss, *Von den baltische Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland*, t. I: 1917–1918, t. II: 1919–1920, Marburg 1971; L. Kiewisz, op. cit.; P. Łossowski, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec–kwiecień 1919 roku*, Warszawa 1976.

Zachodniej Armii Ochotniczej, formacji – Legionu Niemieckiego (Niemcy bałtyccy, Rosjanie) bądź do 13 Pułku Piechoty armii łotewskiej (Łotysze)¹¹⁷.

Latem 1919 r. z inicjatywy Wielkiej Brytanii podjęta została próba utworzenia antybolszewickiego sojuszu państw północno-wschodniej Europy, skupiającego połączone w jedno państwo republiki bałtyckie – „od Kłajpedy aż za Rewel, pod Petersburg” – oraz Polskę¹¹⁸. Wynikała ona z przekonania o Łotwie i Estonii jako „tworach przejściowych”, które nie utrzymają się samodzielnie¹¹⁹. Rokowania w tej kwestii toczone w Rydze pod koniec sierpnia doprowadziły do uzgodnienia formalnych podstaw współpracy wojskowej, co stwarzało realne zagrożenie dla Piotrogradu, a tym samym utrzymania się reżimu bolszewickiego¹²⁰. Wspólna ofensywa miała rozpocząć się w połowie września, ale szerokiej koalicji antybolszewickiej nie udało się utrzymać, jako że orientujący się na ścisłą współpracę z Niemcami gen. ks. Bermond-Awallow odmówił podporządkowania się zwierzchnictwu dowódcy „białej” Armii Północno-Zachodniej gen. Nikołaja Judenicza¹²¹.

Centrala bolszewicka dobrze rozumiała narastające niebezpieczeństwo, które postanowiono ograniczyć poprzez działania dyplomatyczne¹²². W pierwszej dekadzie września 1919 r. szef sowieckiego resortu spraw zagranicznych Georgij Cziczerin niespodziewanie zwrócił się do rządów republik bałtyckich z propozycją podjęcia rokowań pokojowych¹²³. Sens wszystkich tych ofert był oczywisty; miały one charakter przede wszystkim taktyczny. Zmierzały do pozbawienia „białych” w rosyjskiej wojnie domowej wsparcia ze strony wojsk republik bałtyckich – niezbyt licznych, ale – jak wykazało starcie pod Kieś – dość bitnych. Także przyszłościowo, w warunkach planowanego niezmiennie marszu na Europę, eksportu rewolucji do Polski, Niemiec i dalej na kontynent¹²⁴, neutralizacja republik bałtyckich, wciągnięcie ich w rokowania

¹¹⁷ *Bor'ba za SowietSKUju włas't w Pribaltikie...*, s. 453. Szerzej zob. J. Rutkiewicz, *Wojsko łotewskie 1918–1940 oraz łotewskie formacje zbrojne 1915–1950*, Warszawa 2005.

¹¹⁸ M. Römer, *Dzienniki*, t. III: 1916–1919, red. G. Nowik, Warszawa 2018, s. 760. Zob. też: E. Romer, *Pamiętnik paryski (1918–1919)*, red. A. Garlicki, R. Świętek, Wrocław 1989, s. 299.

¹¹⁹ M. Rataj, *Pamiętniki. 1918–1927*, oprac. J. Dębski, Warszawa 1965, s. 209.

¹²⁰ Por. W. Rezmer, op. cit., s. 934–935.

¹²¹ W. Gostyńska, *Stosunki polsko-radzieckie a państwa bałtyckie (wrzesień–grudzień 1919 r.)*, „Z Dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich. Studia i materiały” 1976, t. XIV, s. 29.

¹²² Por. W. Lenin, *Projekt uchwały KC RKP(b) w sprawie frontu Piotrogradzkiego*, w: idem, *Dzieła wszystkie...*, t. XXXVIII, s. 390.

¹²³ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 156, 161, 164, s. 242–252 (Estonia), dok. 164, s. 250–252; *Istoria wnieszonej polityki SSSR*, t. I: 1917–1945 gg., red. I.N. Ziemskow i in., Moskwa 1976, s. 110.

¹²⁴ Koniecznego dla przetrwania władzy bolszewików w Rosji. Choć głosili oni, iż „z historycznego punktu widzenia kapitalizm dobiegł końca” (wypowiedź Trockiego, za: D. Wołkogenow, op. cit., s. 226), jednak zdawali sobie sprawę, iż koniecznie należy poszerzać skalę rewolucji, bowiem „jej sztandar jest w słabych rękach i nie utrzymają go robotnicy najbardziej zacofanego kraju, póki nie przyjdą im z pomocą robotnicy wszystkich przodujących krajów” (wypowiedź Lenina, za: W. Lenin, *Dzieła wszystkie...*, t. XXXVI, s. 106).

pokojowe niewątpliwie podniosłyby bezpieczeństwo północnego skrzydła pracy na zachód Armii Czerwonej.

Wbrew naciskom ententy, ku niezadowoleniu Łotyszy władze estońskie zdecydowały się przyjąć ofertę¹²⁵. Kontrolowały wszystkie ziemie estońskie, a w zmęczonym wieloletnią wojną społeczeństwie (także w armii) nasiliły się nastroje antywojenne. Inaczej wyglądała sytuacja Łotwy, której część terytorium (Łatgalia) nadal okupowały wojska bolszewickie. Przyjęcie przez Tallinn sowieckiej oferty rokowań Ryga potraktowała więc jako zdradę sprawy niepodległości republik bałtyckich. Wkrótce jednak zmieniła zdanie, jako że pozyskanie wsparcia Polski, dla której sytuacja była równie groźna, okazało się bardziej skomplikowane, niż sądzono.

Marszałek Józef Piłsudski, który od początku swej działalności politycznej wyrażał duże zrozumienie dla łotewskich ambicji niepodległościowych¹²⁶, skłaniał się pośpieszyć Łotwie z pomocą. Tym bardziej że był przekonany, iż wojska gen. von der Goltza stanowią zagrożenie także dla niepodległego państwa polskiego – jako potencjalny sojusznik bolszewików bądź „białych”. W liście do premiera Ignacego Paderewskiego uznał wręcz kwestię łotewską za „najważniejszą ze wszystkich naszych spraw”, a interesy obu państw za „wspólne zupełnie”¹²⁷. Interwencję polską na rzecz Łotwy uzależniał jednak od otrzymania od ententy „mandatu na jej oczyszczenie”¹²⁸.

Nie chciał angażować się w obronę aspiracji niepodległościowych Łotwy wbrew stanowisku Wielkiej Brytanii, która wyraźnie obawiała się, iż Polacy wkroczywszy na Łotwę, już się z niej nie wycofają¹²⁹. Dlatego początkowo warunkował taką akcją politycznym i materialowym wsparciem Brytyjczyków. Wiedział bowiem z raportów dyplomatycznych, iż Londyn w kwestii przyszłości Łotwy rozpatruje alternatywę: w wypadku zwycięstwa w rosyjskiej wojnie wewnętrznej „białych” uznać ją za integralną część Imperium; w wypadku zwycięstwa bolszewików – potwierdzić jej niezawisłość i starać się ją utrzymać w brytyjskiej strefie wpływów¹³⁰. Ewentualną polską interwencję

¹²⁵ W. Materski, *W obronie piędzi rodzimej ziemi. Estońsko-sowiecki / rosyjski spór terytorialny 1917–2018*, Warszawa 2020, s. 68.

¹²⁶ Por. Ē. Jēkabsons, *Początek stosunków Łotwy i Polski: pierwsze kontakty, wiosna–jesień 1919 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42, s. 247.

¹²⁷ *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu 1919 r. Dokumenty i materiały*, t. II, oprac. R. Bierzanek, J. Kukulka, Warszawa 1967, dok. 38, s. 197.

¹²⁸ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. II, oprac. W. Gostyńska i in., Warszawa 1961, dok. 213, s. 383–384.

¹²⁹ Sygnałem wskazującym na takie niebezpieczeństwo była działalność Polskiej Rady Narodowej Inflant, skupiającej głównie polskie ziemiaństwo z Łatgalii, która domagała się od władz polskich jednoznacznej deklaracji w kwestii przyłączenia Inflant do Rzeczypospolitej. Por. W. Dowgiałło, *Inflanty Polskie*, „Przegląd Dyplomatyczny: pismo poświęcone zagadnieniom polityki międzynarodowej” 1919, nr 1, s. 29–36.

¹³⁰ Por. G. Nowik, *Odrodzenie Rzeczypospolitej w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego 1918–1922*, cz. 2: *Sprawy zagraniczne*, Warszawa 2020, s. 480.

komplikowało też stanowisko Litwy, która zapowiedziała, iż nie przepuści przez swoje terytorium wojsk polskich śpieszących w sukurs Łotyszom. I w tym wypadku konieczna więc była zgoda Londynu, jego presja na zmianę stanowiska rządu Mykolasa Sleževičiusa w tej kwestii¹³¹.

Niemniej rozmowy polsko-łotewskie na temat współdziałania, w warunkach podobnego zagrożenia przez bolszewików, zostały podjęte, ale początkowo ograniczone do kwestii gospodarczych¹³². Natomiast oznaką poważnego traktowania relacji wzajemnych było zainstalowanie w Rydze polskiego przedstawiciela dyplomatycznego Bronisława Bouffała¹³³. Nie oznaczało to uznania *de iure* Łotwy przez Rzeczpospolitą, o co Łotysze po raz pierwszy wystąpili wobec paryskiej konferencji pokojowej oraz władz polskich już w marcu 1919 r.¹³⁴, ale stanowiło ważny krok w tym kierunku.

Rokowania w kontrolowanym przez władze polskie Wilnie rozpoczęły się w atmosferze bardzo budującej dla rządu łotewskiego, jako że na ich wstępie pełnomocnik Piłsudskiego do spraw bałtyckich Leon Wasilewski zadeklarował zrzeczenie się praw Rzeczypospolitej do Łatgalii (byłych Inflant Polskich), w tym Dyneburga (Dźwińska¹³⁵), w którym bezsprzecznie ludność polska dominowała nad łotewską¹³⁶.

Świadomy swej słabości rząd Ulmanisa prowadził grę bardziej złożoną, uwzględniając możliwość wznowienia przez bolszewików ofensywy, jak też aneksjonistyczne tendencje w stosunku do Republiki gen. ks. Bermondta-Awałowa¹³⁷. Podejmując rokowania z Warszawą, zarazem upełnomocnił ministra spraw zagranicznych Estonii Jaana Poskę, by również w jego imieniu zwrócił się do Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych RSFRR z notą o gotowości rządów republik bałtyckich do nawiązania rokowań pokojowych,

¹³¹ Por. P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV: 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 125–126.

¹³² Ibidem, s. 126–127.

¹³³ W najniższej możliwej randze: delegata misji, co można było interpretować jako zaproszenie do nawiązania stosunków *de facto*; takie uznanie Warszawa zadeklarowała dopiero 22 X 1919 r. *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, t. I: *Europa 1918–2006*, oprac. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2007, s. 243. Wcześniej nieoficjalny sondaż na temat nawiązania relacji dyplomatycznych prowadził w Rydze adwokat Władysław Sołtan (czerwiec), a współdziałania wojskowego – inż. Aleksander Lutze-Birk (lipiec–sierpień). Por. P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 6; A. Skrzypek, *Stosunki polsko-łotewskie*, Gdańsk 1997, s. 19–20.

¹³⁴ Ē. Jēkabsons, *Początek stosunków Łotwy i Polski...*, s. 250.

¹³⁵ Oficjalna nazwa rosyjska obowiązująca od 1893 r.

¹³⁶ Podczas gdy ponad 50% jego mieszkańców stanowili Żydzi. P. Eberhardt, op. cit., s. 14–15. Liczbę Polaków zamieszkujących w tym czasie Dyneburg i Łatgalię szacuje się na 70 do 100 tys.

¹³⁷ Mimo nacisków brytyjskich gen. ks. Bermondta-Awałowa zdecydowanie odmówił wydania oświadczenia o uznaniu suwerenności Łotwy, ostentacyjnie ignorował jej władze. M. Römer, op. cit., t. IV: *1920–1930*, red. G. Nowik, Warszawa 2018, s. 10–11.

będącą odpowiedzią na propozycję w tej kwestii Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych RSFR z 12 IX 1919 r.¹³⁸

Ryga zdecydowała się zaangażować w te rokowania mimo ostrzeżeń ententy, presji brytyjskiej, by odrzucić ofertę bolszewików. Nowy komisarz brytyjski do spraw prowincji bałtyckich (British Commissioner for the Baltic Provinces) Stephen Tallents¹³⁹ domagał się wręcz od Ulmanisa, „by rząd lotewski nie podejmował żadnych kroków w kwestii zawarcia pokoju z bolszewikami [...] kontynuował swą politykę zagraniczną jako część planu, uzgodnionego z sojusznikami”; natomiast członek komisji bałtyckiej Rady Najwyższej ententy Charles Kammerer miał powiedzieć delegatowi Łotwy na konferencję pokojową w Paryżu Jānisowi Seskisowi: „Niechby nawet bolszewicy wyparli was z waszej ziemi, tylko nie zawierajcie z nimi pokoju”¹⁴⁰.

Ulmanis jednak wolał doraźnie ograniczyć niebezpieczeństwo, ryzykując dobre stosunki z ententą, niż angażować się w niebezpieczne dla słabej Łotwy plany wspólnej interwencji w Rosji. Równie jak bolszewików obawiał się przywrócenia w niej władzy „białych” generałów, niekryjących swych zamiarów odbudowy Imperium (*jedinoj niedielimoj Rossii*). Mimo nacisków nie wycofał się więc z poczynionych z władzami Estonii uzgodnień co do oferty rokowań.

W nocy z 4 X 1919 r. Poska – również w imieniu Łotwy – domagał się jedynie, by faza wstępna proponowanych rokowań pokojowych poświęcona została bezwarunkowemu respektowaniu przez bolszewików prawa narodów do samookreślenia i w następstwie uznaniu przez nich niezawisłości republik bałtyckich oraz wyznaczenia między nimi a Rosją strefy neutralnej¹⁴¹. Jednak z uwagi na ponowne uwikłanie Łotwy w walki z wojskami rosyjskiej Zachodniej Armii Ochotniczej gen. ks. Bermondta-Awałowa i niemieckim VI Korpusem Rezerwowym gen. von der Goltza do rozmów w planowanym terminie nie doszło.

Podstawową siłą ofensywy „białych” na Piotrogród miały być wyżej wspomniane wojska gen. ks. Bermondta-Awałowa. Dlatego musiał on zapewnić sobie spokój na tyłach atakującej armii, spacyfikować Łotwę¹⁴². W tym celu w początkach października zdecydował o uderzeniu na Rygę. Jego słabo

¹³⁸ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 160–161, s. 245–247.

¹³⁹ W lutym 1919 r. Tallents zastąpił na tej funkcji Harolda Pirie-Gordona, mającego niemal identycznie zdefiniowany mandat (British Commissioner for the Baltic Provinces at Reval, Estonia).

¹⁴⁰ Cyt. za: J. Seskis, *Latvijas Valsts izcelsanas pasaules kara notikumu norisē. Atmiņas un apcerējumi (1914–1921)*, Rīga 1938, s. 382.

¹⁴¹ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, s. 255–256 (post lineą dok. 167). Postulował, by rozmowy pokojowe rozpoczęły się nie później niż do 25 X 1919 r. i aby strona sowiecka uprzednio zobowiązała się, że zaprzestanie propagandy bolszewickiej w republikach bałtyckich.

¹⁴² Z rozkazu dowódcy Frontu Północno-Zachodniego gen. Judenicza, 5 IX 1919 r. gen. ks. Bermondta-Awałow objął dowództwo wszystkich formacji „białych” działających na obszarze republik bałtyckich.

walcząca, zdemoralizowana Zachodnia Armia Ochotnicza, podobnie jak formacja von der Goltza, nie była w stanie sforsować Dźwiny i zająć stolicy. Włączenie się do obrony miasta Brytyjczyków¹⁴³, a następnie rozpoczęty 11 listopada kontratak wojsk łotewskich przesądziły klęskę tej akcji, jak i całego szerszego zamierzenia – planowanego od miesięcy pochodu gen. Judenicza po władzę w Rosji¹⁴⁴. Był to zarazem zmierzch odłamu „białych”, orientującego się na współdziałanie z Niemcami; ich wojska wraz z oddziałami niemieckimi pośpiesznie wycofały się z Łotwy i w większości ewakuowały do Niemiec¹⁴⁵.

Zmiana sytuacji uczyniła aktualną kwestię politycznych rokowań polsko-łotewskich dotyczących wspólnego wystąpienia zbrojnego przeciwko ostatniemu, ale najpoważniejszemu z zagrożeń – okupującemu Łatgalię bolszewikom. Wyparcie ich z tego przyczółku było żywotnie ważne także dla Warszawy, z uwagi na planowaną wiosną 1920 r. ofensywę na Ukrainie, potrzebę zabezpieczenia jej północnego skrzydła¹⁴⁶.

W pierwszej kolejności Warszawa sięgnęła jednak po narzędzia dyplomatyczne. Podczas trwających w Mikaszewiczach tajnych konsultacji polsko-sowieckich w kwestii ewentualnego rozejmu przedstawiciel marszałka Piłsudskiego, kpt. Ignacy Boerner jednoznacznie ostrzegł negocjatora sowieckiego Juliana Marchlewskiego, iż władze polskie oczekują, że jeszcze przed jego zawarciem jednostki Armii Czerwonej wycofają się z Dyneburga i okolic. Jeśli to nie nastąpi, polsko-sowieckie rokowania rozejmowe będą poważnie utrudnione, a strona polska rozważy zaangażowanie się zbrojnie po stronie Łotwy¹⁴⁷. Marchlewski kwestii nie podjął.

Zapewne w związku z powyższym do Rygi udała się polska misja wojskowa celem rozpoznania możliwości zawarcia konwencji wojskowej z Łotwą i wspólnej operacji w Łatgalii¹⁴⁸. Rozpoczęte 21 IX 1919 r. rozmowy z przedstawicielami łotewskiego Sztabu Generalnego początkowo nie dawały rezultatu. Niewątpliwie wynikało to głównie z obaw Rygi o polskie intencje¹⁴⁹, niepewności, czy Warszawa – wzorem Estonii – nie zażąda za pomoc wojskową części Łatgalii,

¹⁴³ Ostrzelanie przez artylerię okrętową pozycji wojsk Zachodniej Armii Ochotniczej.

¹⁴⁴ 11 listopada obchodzony był w niepodległej Łotwie jako święto armii.

¹⁴⁵ W.Ż. Cwietkow, *Gienierał-ot-infanterii N.N. Judenicz*, w: *Biełoje dżiżenije. Istoriczieskije portriety*, oprac. A.S. Kruczinin, Moskwa 2011, s. 1136–1140.

¹⁴⁶ P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad...*, s. 10.

¹⁴⁷ „Naczelnik Państwa doradza rządowi Sowietów opuszczenie Dyneburga i oddanie go Łotyszom, w czym rząd Sowietów najbardziej przysłuży się pokojowi”. *Tajne rokowania polsko-radzieckie w 1919 r. Materiały archiwalne i dokumenty*, oprac. W. Gostyńska, Warszawa 1986, dok. 79, s. 204.

¹⁴⁸ W skład misji do Rygi i Rewla wchodził zaufani ludzie Naczelnika Państwa – szef Oddziału II (wywiad) Frontu Litewsko-Białoruskiego kpt. Walery Sławek i adiutant marszałka rtm. Stanisław Radziwiłł oraz oficer łącznikowy z MSZ RP rtm. Stanisław Prus-Bogusławski.

¹⁴⁹ Umocnionych wypowiedziami polityków polskich z kręgu Komitetu Narodowego Polskiego. Ę. Jėkabsons, *Poczėtek stosunków Łotwy i Polski...*, s. 253.

w szczególności Dyneburga. Postęp w rokowaniach dał się zauważyć dopiero w początkach grudnia, po złożeniu przez polskiego przedstawiciela dyplomatycznego na Łotwie Bouffała oświadczenia, iż Rzeczpospolita uznaje bez zastrzeżeń prawo Łotwy do całej Łatgalii, a jedynie liczy na to, że zamieszkujący ją Polacy będą mieli zagwarantowane swe prawa „na ogólnych zasadach, wskazanych w artykule 93 [wersalskiego] Traktatu Pokojowego”¹⁵⁰.

Jednoznaczne postawienie kwestii polskich praw do części Łatgalii rozładowało atmosferę, ułatwiło osiągnięcie porozumienia. 30 XII 1919 r. oba dowództwa naczelne podpisały umowę o wspólnej akcji wojskowej celem wyparcia bolszewików z Łatgalii¹⁵¹. Precyzowała ona jej zasady, termin, jak też dowodzenie, które miał sprawować gen. Edward Śmigły-Rydz. Wspólnej operacji nadano kryptonim „Zima”.

Ofensywa polsko-łotewska w Łatgalii rozpoczęła się 3 I 1920 r. atakiem wojsk polskich od południa – przez zamarzniętą Dźwinę – w którego wyniku zajęto Dyneburg. Na północy od miasta operowały oddziały łotewskie. Wkrótce obie siły połączyły się, tworząc wspólny front przeciw Armii Czerwonej. Jednak dalsze współdziałanie nie układało się najlepiej, głównie z uwagi na wspomnianą rezerwę wobec polskiego sojusznika strony łotewskiej¹⁵².

W związku z ocenionym jako niesatysfakcjonujący postępem działań łotewskich w północnej Łatgalii 16 stycznia podpisano w Rydze nową umowę o współpracy wojskowej w drugiej fazie operacji „Zima”. Precyzowała ona nie tylko zasady współdziałania operacyjnego, finalne cele i kwestie techniczne związane z ich realizacją, ale też procedury administrowania zajmowanymi terenami w okresie przejściowym, zanim wojna z bolszewikami dobiegnie końca. Te niełatwe do przyjęcia przez Rygę ustalenia to obsadzenie na czas przejściowy przez Wojsko Polskie twierdzy w Dyneburgu oraz ważnego węzła kolejowego (Kolej Rygo-Orłowska, Kolej Dynebursko-Witebska)¹⁵³.

Mającą bardziej szczegółową podstawę kampania trwała nadal, ale nieufność strony łotewskiej narastała. Wyrazem tego była decyzja o kontynuowaniu rozpoczętych kilka dni wcześniej rokowań rozejmowych z Sowiecami, co nastąpiło bez powiadomienia zarówno strony polskiej, jak też własnego społeczeństwa¹⁵⁴. Zaczęły się one 11 stycznia, a więc w ogniu trwających walk w Łatgalii. Przystąpienie do nich Ryga uznała za zasadne z uwagi na

¹⁵⁰ Cyt. za: P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad...*, s. 11. Zob. też: A. Skrzypek, op. cit., s. 24–25.

¹⁵¹ I.T. Kolendo, op. cit., s. 144.

¹⁵² Dowództwo łotewskie wycofało część swych sił z frontu, by obsadzić nimi Dyneburg, któremu już nie zagrażali bolszewicy. Spowodowało to jeszcze większe obciążenie frontowe sił polskich, które od początku niosły na sobie główny wysiłek wojenny; w momencie rozpoczęcia operacji „Zima” dysproporcja ta kształtowała się na poziomie 3 : 1 (30 tys. do 10 tys.).

¹⁵³ Szczególne rozgoryczenie Rygi wywołało narzucone przez stronę polską przystosowanie węzła kolejowego do europejskiego rozstawu kół w warunkach, gdy łotewskie linie kolejowe były szerokotorowe, jak w całym Imperium Rosyjskim.

¹⁵⁴ A. Skrzypek, op. cit., s. 26.

obawę zbytniego uzależnienia się od Polski, jak też w reakcji na gest strony sowieckiej, w istotny sposób zmieniający kontekst polityczny.

W początkach stycznia 1920 r. moskiewska centrala uznała bowiem, iż epizod Łotwy socjalistycznej należy zakończyć, by utrzymywanie jej fikcji nie komplikowało potrzebnych taktycznie rokowań z rządem Ulmanisa. Następnego dnia po wznowieniu rokowań rozejmowych szef jej przebywającego w Moskwie „rządu” Pēteris Stučka¹⁵⁵ ogłosił, iż „Rada Komisarzy Ludowych Łotewskiej SRR ewakuuje z terytorium Republiki swoje instytucje”, a 13 stycznia poinformował o rozwiązaniu gabinetu. W odezwie do narodu stwierdzał, że uzyskany rok wcześniej od łotewskiego Zjazdu Rad mandat ustępujący rząd przekazuje Komitetowi Centralnemu Komunistycznej Partii Łotwy – „do tego momentu, gdy okoliczności pozwolą zwołać nowy zjazd rad Łotwy”¹⁵⁶.

Doprecyzowanie zasad współdziałania wojskowego, które przyniosła umowa z 16 stycznia, nie poprawiło atmosfery, mimo opanowania wkrótce całej Łatgalii, po rubież Dryssa – Jezioro Oświejskie – Świniucha. Cele stron rozchodziły się bowiem wraz z tym momentem. Łotwa uznała cel operacji za zrealizowany, zaspokoila swe aspiracje terytorialne¹⁵⁷. Interesowało ją już tylko wyprowadzenie wojsk polskich z odzyskanego terytorium, a nie postulowane przez Warszawę współdziałanie operacyjne w dalszej fazie konfliktu Polski z bolszewikami. Rozgoryczenie Rygi wywoływał fakt obsadzenia oddziałami polskimi sześciu gmin powiatu iłuksztańskiego we wschodniej Kurlandii, tworzących wąski klin między Inflantami a Wileńszczyzną¹⁵⁸. Mimo protestów władz łotewskich, w październiku 1919 r. znalazły się one pod administracją Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, włączone do nowo utworzonego powiatu brasławskiego wchodzącego w skład okręgu wileńskiego¹⁵⁹. Napięcie na tym tle narastało coraz bardziej¹⁶⁰.

¹⁵⁵ Pēteris Stučka (1865–1932), prawnik, pisarz i polityk, komisarz ludowy sprawiedliwości RSFR (1917–1918), przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych Łotewskiej SRR (1918–1920), współorganizator Komunistycznej Partii Łotwy (1919), przewodniczący Sądu Najwyższego RSFR (1923–1932), redaktor naczelny *Sowieckiej encyklopedii państwa i prawa* (1925–1927).

¹⁵⁶ *Latvijas Komunistiskā partija 1918 un 1919 gadā...*, s. 472–473.

¹⁵⁷ „Łotwa pragnie osiągnąć swe granice etnograficzne i je zachować, ale natychmiast po dopięciu tego celu ofensywa musi ustąpić zawieszeniu broni” – z wystąpienia ministra spraw zagranicznych Republiki Zigfrīda Meierovicsa na posiedzeniu rządu 16 I 1920 r. Cyt. za: W. Gostyńska, op. cit., s. 53, przypis 108.

¹⁵⁸ Gminy Borów, Boruny, Demeń, Kalkuny, Skrudelino i Sołonaj, o łącznej powierzchni ca 1,5 tys. km kw. Według spisu powszechnego z 1897 r. Polacy (katolicy) w powiecie stanowili 55% ludności.

¹⁵⁹ Utworzonego z dawnego powiatu nowoaleksandrowskiego (jeziorskiego) guberni kowieńskiej i tychże sześciu gmin dawnego powiatu iłuksztańskiego (iłukiciańskiego) guberni kurlandzkiej. „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich” 1919, nr 25, poz. 257.

¹⁶⁰ Obszernie w tej kwestii Ē. Jēkabsons, *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu iłuksztańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego między Łotwą a Polską*

Tymczasem dobiegły końca tajne rokowania łotewsko-sowieckie. Preliminary rozejmowe podpisano 30 I 1920 r.¹⁶¹ Na wyraźne żądanie łotewskie ich treść miała pozostać niejawną, podobnie jak sam fakt zawarcia rozejmu¹⁶².

Zgodnie z nimi, od 1 lutego począwszy, działania wojenne na froncie łotewsko-sowieckim powinny zostać wstrzymane (art. 2), a Armia Czerwona nie później niż w ciągu 10 dni od tej daty wycofana z zajmowanych jeszcze przez nią ziem Łatgalii na linię demarkacyjną sprecyzowaną na załączonej mapie (art. 1). Wszystkie przebywające na terytorium łotewskim oddziały podległe grupom i organizacjom uznającym się za rządy rosyjskie miały zostać bezzwłocznie rozbrojone (art. 12). Rząd łotewski zobowiązał się też, że z terytorium Republiki nie będą podejmowane wymierzone w Rosję działania zbrojne oddziałów estońskich, litewskich i polskich (art. 13) oraz że nie przyjmie w szeregi swej armii żołnierzy tzw. Rządu Północno-Zachodniego¹⁶³ oraz wszelkich innych organizacji i grup mających za cel walkę z Rosją sowiecką (art. 16). Strony uznały, iż nazwa istniejącej w Armii Czerwonej Łotewska Dywizja Piechoty¹⁶⁴ jest „czysto historyczna”, a więc nie dotyczą jej ustalenia (ograniczenia) podpisanej umowy (art. 20). Strona rosyjska oświadczyła, że nie będzie prowadzić „jakiegokolwiek propagandy na terytorium Łotwy przeciwko jej rządowi, ustrojowi politycznemu i społecznemu” (art. 22). Niejako na marginesie umowy rozejmowej rząd łotewski zobowiązał się poinformować władze RSFRR „o przybliżonym przebiegu granicy Łotwy z Litwą i Estonią” (art. 23).

Nieświadome zawarcia przez Łotwę rozejmu dowództwo oddziałów polskich prowadziło jeszcze działania zaczepne, których ostatnim akordem było

w okresie międzywojennym, w: Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń, t. I, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, Białystok 1999, s. 225–233.

¹⁶¹ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR...*, t. II, dok. 227, s. 333–338.

¹⁶² W. Gostyńska, op. cit., s. 52.

¹⁶³ Za sprawą mediacji brytyjskiej (szefa sztabu Misji Wojskowej ententy gen. Franka G. Marcha) przedstawiciele rosyjskich partii politycznych (kadeci, prawicowi eserowcy, mienszewicy) utworzyli 11 VIII 1919 r. w Rewlu (Tallinn) koalicyjny Rząd Północno-Zachodni z przemysłowcem Stiepanem Lianozowem jako premierem. Jego cel określono jako „likwidacja bolszewizmu w guberniach pskowskiej, nowogrodzkiej i piotrogrodzkiej oraz organizacja władzy państwowej na terytoriach oderwanych siłą zbrojną”. 3 września gabinet oficjalnie uznał Republikę Łotewską, podobnie jak Estonię (11 sierpnia) i Finlandię (23 września). 5 grudnia, w warunkach niepowodzenia ofensywy gen. Judenicza na Piotrogród, Rząd Północno-Zachodni został rozwiązany. Szerzej zob. W.Ż. Cwietkow, *Biełoje dielo w Rossii. 1919 god (formirowanije i ewolucija politiczeskich struktur Biełogo dżiżenija w Rossii)*, Moskwa 2009, s. 301 i n.

¹⁶⁴ Łotewska Dywizja Piechoty (Strielkowaja) Armii Czerwonej – taką nazwę nosiła dywizja piechoty Armii Czerwonej, sformowana w czerwcu 1919 r. na bazie resztek armii Łotewskiej SRR. W lipcu tegoż roku zmieniono jej nazwę na 53 Dywizja Piechoty, by w sierpniu powrócić do poprzedniej. Por. *Graždanskaja wojna i wojennaja intierwienycja w SSSR*, red. S.S. Chromow, Moskwa 1983, s. 318.

zajęcie rejonu leżącego na wschód od Dryssy, prawego dopływu Dźwiny. Wkrótce potem jednostki polskie wycofały się za Dźwinę, przekazując opuszczone tereny wojskom łotewskim. Niezależnie od wątpliwej lojalności strony łotewskiej zrealizowany został podstawowy polski cel kampanii – uzyskana wspólna granica, znacznie skrócony front z bolszewikami na odcinku północnym. Zlikwidowano jego długi, trudny do obsadzenia fragment wzdłuż Dźwiny, sprowadzony obecnie do styku z sojuszniczą armią łotewską¹⁶⁵. W perspektywie dalszego konfliktu z bolszewikami istotne dla Warszawy było też odcięcie nieprzyjaznej Litwy od RSFRR¹⁶⁶.

Wraz z zakończeniem operacji „Zima” rząd łotewski zaczął intensywnie domagać się ewakuacji wojsk polskich z Dyneburga i wąskiego klina Łatgali wzdłuż lewego brzegu Dźwiny. Strona polska bez powodzenia usiłowała wiązać ją z przekształceniem dotychczasowego porozumienia o współpracy wojskowej w sojusz wojskowy¹⁶⁷. Ryga wołała pozostać poza konfliktem polsko-bolszewickim, co wyraźnie dano do zrozumienia Moskwie, zwracając się 24 marca z ofertą rozpoczęcia rokowań na temat pokoju definitywnego. Została ona przyjęta¹⁶⁸.

W wyniku trudnych rokowań, które toczyły się w Moskwie od 16 IV do 11 VIII 1920 r., podpisano traktat pokojowy, który stworzył szansę ustabilizowania pozycji międzynarodowej młodej republiki¹⁶⁹. Domniemany, ale oczywisty warunek wykorzystania tej szansy stanowiło odparcie przez Wojsko Polskie najazdu bolszewickiego, bowiem w wypadku jego powodzenia los Republiki Łotewskiej – niezależnie od „definitywności” jej traktatu pokojowego z Sowietami – byłby przesądzony. Taką szansę w wyniku klęski bolszewików w wojnie z Polską Łotwa otrzymała.

Formalne uregulowanie stosunków Republiki Łotewskiej z Sowietami stało się podstawowym argumentem uznania jej *de iure* przez ententę, co nastąpiło 26 I 1921 r.¹⁷⁰ Trwająca bez mała dwa lata łotewska wojna o niepodległość (łot. *Latvijas brīvības cīņas*), w której siły łotewskie walczyły przeciw oddziałom niemieckim, białorusyjskim i bolszewickim, dobiegła końca – nie tylko w aspekcie militarnym, ale też dyplomatycznym.

¹⁶⁵ Kontrowersje wokół rozgraniczenia i tymczasowego stacjonowania wojsk polskich trwały jeszcze jakiś czas. Koniec położyła im umowa likwidacyjna z 11 kwietnia, którą potwierdził układ polityczny podpisany 31 VIII 1920 r. Por. A. Skrzypek, op. cit., s. 29–32.

¹⁶⁶ G. Nowik, op. cit., s. 484.

¹⁶⁷ Konferencja w tej kwestii, obradująca 8 III 1920 r., zakończyła się bez podjęcia jakiegokolwiek decyzji. Por. ibidem, s. 487.

¹⁶⁸ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, t. II, dok. 281, s. 423.

¹⁶⁹ Ibidem, t. III, Moskwa 1959, dok. 53, s. 101–116.

¹⁷⁰ Nota przewodniczącego posiedzenia Najwyższej Rady Mocarstw Sprzymierzonych Aristide Brianda do ministra spraw zagranicznych Republiki Łotewskiej Zigfrīda Meierovicsa o uznaniu Łotwy *de iure* przez ententę. Zob. <https://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/Izstades/LV-90/Brians-nota.jpg> (dostęp: 18 IV 2020).

Streszczenie

Artykuł porusza kwestię drogi do niepodległości i międzynarodowego uznania Republiki Łotewskiej, przedstawiając ten proces w cezurze 1917–1921. Temat ma zarazem szerszy charakter, dotyczy unormowania sytuacji w regionie bałtyckim, stworzenia podstaw do rozbudowy tzw. ładu wersalskiego o segment wschodni (ład wersalsko-ryski). Kwestii tych na konferencji pokojowej w Paryżu nie omawiano, czekając na wyjaśnienie sytuacji w Rosji. Motywem wiodącym są stosunki Łotwy z Rosją bolszewicką, waga łotewsko-polskiego współdziałania wojskowego dla powstrzymania jej agresywnych działań. Analiza stanu badań, skonfrontowanego z dokumentacją drukowaną i memuarystyką, stanowi podstawę wykładu, który koncentruje się na aspektach politycznym i wojskowym podjętego tematu. Łotwa była jednym z pierwszych państw, które boleśnie doświadczyły realnej wartości hasła bolszewików o prawie narodów do samookreślenia, do życia w pokoju. Ich demagogię, kłamliwość odsłoniła rzeczywistość realizowanej przez bolszewików od samego początku, od przewrotu listopadowego 1917 r. polityki „poszerzania” (przerastania) rewolucji, narzucania państwu sąsiedzkim tzw. proletariackiej bratniej pomocy. Łotwa stała się obiektem jej aspektu praktycznego, co omal nie skończyło się utratą przez Republikę niepodległości. Politycy nowo narodzonej Republiki wykazali jednak duże umiejętności, manewrując między Niemcami (wojskami Ober-Ostu), „białą” i „czerwoną” Rosją, pozyskując pomoc polską i brytyjską (ententa), nawiązując współpracę wojskową z równie zagrożoną Estonią. Kluczowy w tym aspekcie okazał się kontekst polski – wojna polsko-bolszewicka zakończona klęską niosącej na Zachód „pożar rewolucji” Armii Czerwonej. Takiego kontekstu zabrakło na Zakaukaziu, gdzie pod jej bagnetami kolejno padły Azerbejdżan, Armenia i Gruzja. Spór z bolszewikami na tle rozgraniczenia, w którym małe Łotwa broniła przed agresywnym sąsiadem swych historycznych praw do rejonu wschodniej Łatgalii, doraźnie zakończył się dla niej pomyślnie. Z punktu widzenia możliwości dyplomatycznych osiągnęła wszystko, co możliwe. Podpisany w Moskwie traktat pokojowy zapewnił jej w tym aspekcie „wieczyste gwarancje”. Jak wiadomo, przetrwały one zaledwie kilkanaście lat.

The Latvian Road to Independence 1917–1921

The article brings up the question of the road to independence and international recognition of the Republic of Latvia, presenting this process from 1917 to 1921. The subject, however, is much broader as it concerns the normalisation of the situation in the Baltic region, and laying the foundations for the extension of the so-called ‘Versailles Order’ with the eastern segment (the Versailles-Riga order). These questions were not discussed at the Paris Peace Conference, as the states waited for the clarification of the situation in Russia. The leading topic of the present study are the relationship between Latvia and Bolshevik Russia, the importance of Polish-Lithuanian military cooperation to restrain its aggressive actions. An analysis of the state of research confronted with the printed documents and memoirs forms the basis of the article which focuses on the political and military aspects of the undertaken subject. Latvia was one of the first states to painfully experience the real value of Bolshevik slogans about the rights of nations to self-determination, to live in peace. Their demagoguery and lies were revealed by the reality of the policy of ‘spreading’ (‘growth’) of the revolution implemented by the Bolsheviks from the very beginning, since the November coup of 1917, and of imposing on the neighbouring countries the so-called proletarian fraternal assistance. Latvia became an object of its practical aspect, which almost ended with the Republic’s loss of independence. However, the politicians of the new-born Republic showed great skills in manoeuvring between Germany (Ober-Ost troops), ‘White’ and ‘Red’ Russia, they gained Polish and British assistance (Entente), and ensured military cooperation with Estonia

equally threatened. What turned out to be of crucial importance in this aspect was the Polish context – the Polish-Bolshevik war that ended with the defeat of the Red Army carrying the ‘worldwide fire of revolution’ to the West. There was no such context in Transcaucasia, where Azerbaijan, Armenia, and Georgia fell under the red bayonets. The dispute with the Bolsheviks over the boundary, in which tiny Latvia defended its historical rights to the region of eastern Latgale against its aggressive neighbour, ended well for the Latvians in the short term. From the perspective of diplomatic possibilities, Latvia achieved everything possible. The peace treaty signed in Moscow provided it with ‘perpetual guarantees’ in this respect. As we know, these lasted only a dozen or so years.

Bibliografia

- Administratiwno-tierritorialnyje dielenije Pskowskoj oblasti (1917–2000)*. Sprawocznik, oprac. O.W. Fiedotow i in., kn. 1, Pskow 2002.
- Andersons E., *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*, Stokholma 1983.
- Andersons E., *Latvijas vēsture 1914–1920*, Stokholma 1967.
- Bachturina A.Ju., *Izmienienije administratiwnych granic pribaltijskich guberni wiesnoj-letom 1917 g.*, „Wiesticnik Rossijskogo Gumanitarnogo Gosudarstwiennogo Uniwersiteta” 2017, seria „Politologija. Istorija. Miezdunarodnyje odnoszenija”, nr 4/2.
- Bischoff J., *Die letzte Front 1919. Geschichte der Eisernen Division im Baltikum 1919*, Berlin 1935.
- Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A., *History of Latvia. The 20th Century*, Riga 2006.
- Bor’ba za Sowietskuju vlast’ w Pribaltikie*, red. I.I. Minc, Moskwa 1967.
- Cron H., *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkrieg 1914–1918*, Berlin 1937.
- Daniluk M., *Formuła uznania rządu w prawie międzynarodowym*, „Studia Iuridica Lublensia” 2013, nr 20.
- Dišlers K., *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*, Rīga 1930.
- Dowgiałło W., *Inflanty Polskie*, „Przegląd Dyplomatyczny: pismo poświęcone zagadnieniom polityki międzynarodowej” 1919, nr 1.
- Eberhardt P., *Problematyka narodowościowa Łotwy*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1998, nr 54.
- Ezergailis A., *The 1917 Revolution in Latvia*, „East European Quarterly” 1974, nr 8.
- Grant Watson H.A., *An Account of A Mission to the Baltic States in the Year 1919. With a Record of Subsequent Events*, Michigan 1957.
- Haig’s Generals*, red. I.F.W. Beckett, S.J. Corvi, Barnsley 2009.
- Hehn J. von, Rimscha H. von, Weiss H., *Von den baltische Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland*, t. I: 1917–1918, t. II: 1919–1920, Marburg 1971.
- Hidden J., *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*, Cambridge 2002.
- Jēkabsons Ē., *Początek stosunków Łotwy i Polski: pierwsze kontakty, wiosna–jesień 1919 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42.
- Jēkabsons Ē., *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu iłkuksztańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego między Łotwą a Polską w okresie międzywojennym*, w: *Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń*, t. I, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, Białystok 1999, s. 225–233.
- Kasekamp A., *Historia państw bałtyckich*, tłum. z ang. A. Żukowska-Maziarska, Warszawa 2013.
- Kiewisz L., *Sprawy łotewskie w bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914–1919*, Poznań 1970.
- Kinwig C., *Krucjata Churchilla. Brytyjska inwazja na Rosję 1918–1920*, tłum. z ang. S. Patlewicz, Warszawa 2008.

- Kolendo I.T., *Reformy gospodarcze na Łotwie w latach 1918–1940*, „Zeszyty Wiejskie” 2014, nr 20.
- Lerhis A., *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*, Rīga 2005.
- Łossowski P., *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, Warszawa 1990.
- Łossowski P., *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec–kwiecień 1919 roku*, Warszawa 1976.
- Materski W., *W obronie piędzi rodzimej ziemi. Estońsko-sowiecki/rosyjski spór terytorialny 1917–2018*, Warszawa 2020.
- Michaluk D., *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010.
- Miller W., Stumbina E., *Komissariat po łatwiskim nacjonalnym dietam – przewodnik lenińskiej nacjonalnoy polityki*, „Uczionyje zapiski Łatwijskiego gosudarstwiennogo uniwersitieta” 1963, t. L.
- Mirowski M., *Rewolucja permanentna Lwa Trockiego. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2013.
- Neiberg M.S., Jordan D., *Historia I wojny światowej. Front Wschodni 1914–1920*, tłum. J. Kozłowski, Poznań 2010.
- Nowik G., *Odrodzenie Rzeczypospolitej w myśli politycznej Józefa Piłsudskiego 1918–1922*, cz. 2: *Sprawy zagraniczne*, Warszawa 2020.
- Paegle S., *Kā Latvijas valsts tapa*, Rīga 1923.
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Estonii 1914–1920*, Poznań 2007.
- Popoff G., *The City of the Red Plague. Soviet Rule in a Baltic Town*, transl. from rus. J. Robin, Westport 1978.
- Rezmer W., *Małe państwa bałtyckie 1918–1940. Próby sojuszy wojskowych*, w: *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku*, red. Z. Karpus, J. Kłaczko, M. Wołos, Toruń 2005, s. 931–941.
- Rutkiewicz J., *Wojsko łotewskie 1918–1940 oraz łotewskie formacje zbrojne 1915–1950*, Warszawa 2005.
- Seskis J., *Latvijas Valsts izcelsanas pasaules kara notikumu norisē. Atmiņas un apcerējumi (1914–1921)*, Rīga 1938.
- Skrzypek A., *Stosunki polsko-łotewskie*, Gdańsk 1997.
- Smirin G., *Osnownyje fakty istorii Łatwii*, Riga 1999.
- Strauss V., *Padomju Latvija un starptautskā kontrrevolūcija*, Moskwa 1931.
- Šilde Ā., *Latvijas vēsture 1914–1940, valsts tapšana un suverēna valsts*, Stockholm 1976.
- Šiliņš J., *Padomju Latvija 1918–1919. Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība*, Rīga 2013.
- Šiliņš J., *Padomju Latvijas militārā un politiskā attīstība (1918. gada decembris – 1919. gada jūnijs)*, Rīga 2011.
- Szordykowska B., *Historia Finlandii*, Warszawa 2011.

Wojciech Materski – prof. dr hab., pracownik Instytutu Studiów Politycznych PAN w Warszawie. Prowadzi badania naukowe na temat historii Związku Sowieckiego i Rosji, stosunków polsko-sowieckich, dziejów Gruzji i regionu bałtyckiego oraz międzynarodowych instytucji zbiorowego bezpieczeństwa. E-mail: wmat@isppan.waw.pl.

Wojciech Materski – Prof. Dr. hab., employee of the Institute of Political Studies, the Polish Academy of Sciences in Warsaw. He conducts research on the history of the Soviet Union and Russia, Polish-Soviet relations, the history of Georgia and the Baltic region, as well as international institutions of collective security. E-mail: wmat@isppan.waw.pl.